

Zorg

JAARGANG 14 • NR. 3 • NAJAAR 2012 • € 4,75

Delf

Cultuurhistorisch magazine voor Delft

Armenzorg; het Delftse
model, een unieke formule

Zorgelijke woontoestanden
in een sloppenwijk

Opmerkelijke reddingsactie
van een drenkeling

St. Hippolytus-stichting, Delft. Kliniek.

Adressen en openingstijden

Erfgoed Delft e.o.

Postbus 78, 2600 ME Delft
Telefoon 015 2602358, fax 015 2138744
Website www.erfgoed-delft.nl

Museum Het Prinsenhof

Sint Agathaplein 1, 2611 HR Delft
Website www.prinsenhof-delft.nl

Museum Nusantara

Sint Agathaplein 4, 2611 HR Delft
Website www.nusantara-delft.nl

Openingstijden musea:
dinsdag t/m zondag 11.00 - 17.00 uur,
maandag gesloten

Studiezaal Archief Delft

Oude Delft 169, 2611 HB Delft
Telefoon 015 2602358, fax 015 2602355
Website www.archief-delft.nl

Openingstijden:
dinsdag t/m donderdag 9.00-17.00 uur

Digitale stamboom

Website <http://delft.digitalestamboom.nl>

Beeldbank

Website www.erfgoed-delft.nl

Archeologie

Archeologische werkruimte
Bezoekadres: Kluizenaarsbocht 7, 2614 GT Delft
Postadres: Postbus 78, 2600 ME Delft
Telefoon 015 2197198, fax 015 2602609
E-mail archeologie@delft.nl
Website www.archeologie-delft.nl

Adviseurs Monumenten

Bezoekadres: Phoenixstraat 16
Postadres: Postbus 53, 2600 AB Delft
Telefoon 015 2197198 / 015 2602182
E-mail monumenten@delft.nl
Website www.delft.nl/monumenten

Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof

Secretariaat: Sint Agathaplein 1, 2611 HR Delft
Telefoon 015 2602358

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Secretariaat: Kanaalweg 10, 2628 EC Delft
Telefoon 015 2141950
Website www.delfia-batavorum.nl

WikiDelft

www.wikidelft.nl

14 Zorgelijke woon- toestanden

Krotwoningen
systematisch
onderzocht

4 Armenzorg volgens het Delftse model

Een unieke formule in de
'Gouden' zeventiende eeuw

22 Als zorg faalt

Het grafveld aan de Schutterstraat

25 Een opmerkelijke reddingsactie

Reanimatie
met tabaksrook

INHOUD

IN DIT NUMMER

4 Armenzorg volgens het Delftse model

Een unieke formule in de
'Gouden' zeventiende eeuw

9 Om gek van te worden

Psychiatrische zorg door de jaren heen

14 Zorgelijke woontoestanden

Krotwoningen systematisch onderzocht

18 Van boomgaard tot sloppenwijk

De Anna Boogerd en Geerwegbuurt

22 Als zorg faalt

Het grafveld aan de Schutterstraat.

25 Een opmerkelijke reddingsactie

Reanimatie met tabaksrook.

VASTE RUBRIEKEN

2 Adressen en openingstijden

3 Van de redactie

8 Column

van Trudy van der Wees

12 Kort nieuws

21 Aanwinst

27 Colofon

Van de redactie

In dit themanummer 'Zorg', leest u over enkele aspecten van de zorg voor zieke en behoeftige Delftenaren, of juist over het van falen van de zorg. Reeds in de tweede helft van de zestiende eeuw was er in Delft sprake van georganiseerde armenzorg volgens 'het Delftse model'. Die werd aanvankelijk uitgevoerd door de Kamer van Charitate, later door diverse kerkbesturen en beperkte zich tot het voorzien van voedsel, kleding en verwarming. Weeskinderen en bejaarden kregen onderdak in tehuizen, maar tot ver in de negentiende eeuw woonden vele arme Delftenaren nog in kleine en slechte huisjes met soms maar één kamer, vaak gelegen aan stegen en sloppen zoals in de Anna Boogerd. In 1901 voerde de Delftse Gezondheidscommissie in die wijk een onderzoek uit naar de zorgelijke omstandigheden waaronder men er woonde. U krijgt een impressie van

wat dit onderzoek opleerde. U kunt ook kennis nemen van de ontstaansgeschiedenis van de Anna Boogerd en hoe de wijk er uit zag. Het Sint Joris Gasthuis werd al in 1394 gesticht en diende aanvankelijk als een mengeling van verpleeghuis, daklozen centrum en bejaardenhuis en later als 'dohuis' dat zich ontwikkelde tot een moderne psychiatrische instelling 'Joris'.

Archeologen stuitten bij opgravingen ter plaatse van de vroegere Stadsdoelen op massagraven. Deze dateren uit de tijd dat hier een voormalig klooster als pesthuis diende. Daarin stierven tijdens pestepidemieën vele inwoners van Delft omdat adequate zorg, in de vorm van antibiotica, nog niet beschikbaar was. Tot slot kunt u kennis nemen van een wel heel opmerkelijke vorm van 'zorg': een laat achttiende-eeuwse methode om drenkelingen te reanimeren... maar of deze methode altijd even succesvol was, is nooit echt duidelijk geworden.

Wij wensen u weer veel leesplezier.

Het prototype van een gezin dat voor armenzorg in aanmerking kwam: een alleenstaande vrouw met een groot kindertal. Diaconie van de Nederlands Hervormde Gemeente

In de tweede helft van de zestiende eeuw vonden er vele wijzigingen plaats in de armenzorg, zowel binnen als buiten Delft. In iedere stad zocht men hard naar goede oplossingen. Aan het begin van de zeventiende eeuw leidde dat tot een stabiel systeem, met in Delft een centrale organisatie die zich over alle armen van de stad ontfermde: de Kamer van Charitate. De Kamer van Charitate bedeelde zowel lidmaten van de gereformeerde kerk als arme Delftenaren die niet bij een kerk waren aangesloten. Dat klinkt wellicht logisch, maar was vrij uniek. Deze manier van armenzorg staat daarom ook wel bekend als het Delftse model.

EEN UNIEKE FORMULE IN DE 'GOUDEN' ZEVENTIENDE EEUW

Armenzorg volgens het Delftse model

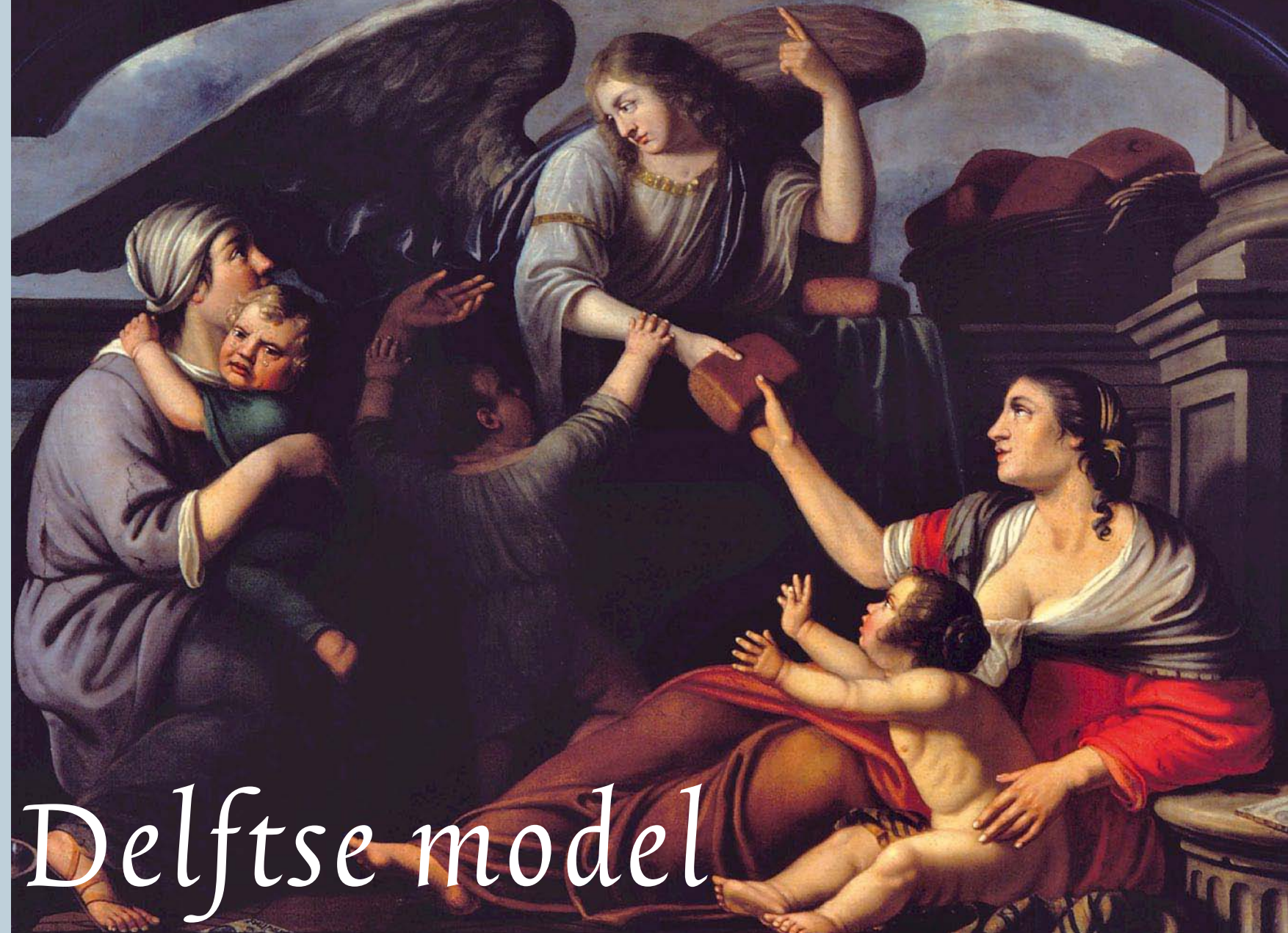
Armoede is van alle tijden. Zorg voor de armen is echter ook van alle tijden. Al in de stadskeur van 1246 stond vermeld dat een van de kloosters in Delft een gasthuis herbergde, het latere Oude Gasthuis aan de Koormarkt. Ouderen, zieken en reizigers konden voor hulp bij deze instelling aankloppen. Voor de overige armen in de stad stonden de Heilige Geestmeesters paraat. Zij zamelden via de parochiekerken collectegeld en goederen in, en gaven aalmoezen aan wie daar behoefte aan had. Armen waren ook vrij om zelf bij gegoede stadgenoten langs de deuren te gaan. Een goedwerkend systeem voor een kleinschalige gemeenschap. In de tweede helft van de zestiende eeuw veranderden de ideeën over armoede en armenzorg. De stad groeide en het aantal hulpbehoevende armen groeide gestaag mee. De middeleeuwse manier van goederen, geld en voedsel uitdelen werd als onwerkbaar

en steeds vaker ook als onaanvaardbaar beschouwd. Wie wist nu precies welke arme hulp kon gebruiken? De uitdelers maakten voortaan onderscheid tussen 'eerlijke' en 'oneerlijke' armen. Eerlijke armen waren mensen die buiten hun schuld om in armoede waren vervallen; alleen zij zouden nog hulp kunnen ontvangen. Onder deze categorie vielen weduwen, weeskinderen, zieken, ouderen en gehandicapten. Armen die – volgens de hulpverleners – nog zelf voor hun kost konden zorgen, moesten dit ook zelf doen. Bedelarij werd niet meer toegestaan.

Diaconie

De nieuwe tweedeling zorgde voor een andere armenzorg. Aalmoezen moesten voortaan door professionele armen-

Bedelingsbriefje van schoenlapper Huijbert Stoffelsz, die een tijd lang steun ontving van de Kamer van Charitate. (ED, Archief Delft)

verzorgers uitgedeeld worden en mochten dus niet meer persoonlijk gegeven worden. Deze armenverzorgers zouden dan in de gaten houden welke armen voor bedeling in aanmerking kwamen. Van deze 'bedelenden' moest een goede administratie bijgehouden worden, zodat te controleren viel of iemand misschien te veel (of juist te weinig) steun kreeg. De belangrijkste ontwikkelingen waren dat bedelarij geheel verboden werd en dat er voor allerlei 'subgroepen' eigen instellingen kwamen. Zeker in de zestiende eeuw werden vele weeshuizen en gasthuizen opgericht; armen werden meer in groepen opgedeeld en in hokjes gezet. Dit alles om het steeds groter wordende probleem efficiënt aan te kunnen pakken. Deze omslag in het denken over armen en armoede vond niet alleen in Delft plaats. In een groot aantal Europese steden werd aan het eind van de zestiende eeuw de armenzorg hervormd. De veranderingen hadden deels te maken met een nieuwe speler op het veld: de diaconie. Met de overgang van de stad naar de gereformeerde kerk, namen diaconen geleidelijk aan het werk van de heilige geestmeesters over. Zij beheerden voortaan de aalmoezen die in de stad en in

de kerken opgehaald werden. De heilige geestmeesters bleven ook aan het werk, maar legden zich steeds meer toe op de zorg voor weeskinderen. De diaconen opereerden vanuit de gereformeerde kerk en legden dus hier ook verantwoording aan af. De Delftse diaconen namen hun zorgplicht overigens ruim. Zij bedeeden van begin af aan alle behoeftige Delftenaren, niet louter hun geloofsgenoten. Het stadsbestuur stimuleerde dit en rekende er vervolgens ook op dat alle arme Delftenaren bij de kerk terecht konden. Dat dit nauwelijks te bolwerken was voor een kerk met nog een relatief klein aantal vaste kerkgangers, heeft geen uitleg. De diaconie klopte keer op keer bij het stadsbestuur aan voor extra ondersteuning. Beide partijen waren daar ontevreden over. Er moest iets gebeuren, de armoede moest immers beteugeld worden.

Delfts model

In 1597 gingen de burgemeesters van Delft tot actie over. Zij stuurden wijkmeesters door de stad om de mate van armoede te peilen, een markt-onderzoek avant la lettre. Op basis daarvan stelden de burgemeesters >

► een plan op voor een nieuwe instelling: de Kamer van Charitate. Deze instelling zou hulp verlenen aan wie het nodig had en werk verschaffen aan wie arbeidsgeschikt was. Conform de nieuwe strengere eisen van de armenzorg. Bijzonder was vooral dat geloofsgenoten van de gereformeerde kerk en niet-kerkelijken beide hulp van deze Kamer kregen.

De samenwerking tussen de diakenen en de nieuw aangestelde meesters van Charitate verliep niet direct soepel. Tijdens vergaderingen in hun regentenkamer in het pand aan de Schoolstraat woedden regelmatig felle discussies. Evenmin lukte het de instelling om direct een passend antwoord op het grote aantal hulpbehoevenden te geven. De honderden armen die hulp zochten, konden niet allemaal met eenvoudige werkverschaffing en een verbod op bedelarij uit de bedeling geholpen worden. Dat alles nam niet weg dat Delft na de nodige opstartproblemen vanaf 1614 een goedgeoliede armenzorginstelling rijker was. De Kamer van Charitate had de juiste werkwijze gevonden.

De stad en de kerk werkten nauw samen. Het was een ideaal dat in meer steden nagestreefd werd, maar lang niet overal goed van de grond kwam. In Delft leverde de samenwerking vruchten op. De armenzorg was hiermee immers in handen van één overkoepelende organisatie die daardoor strikt kon toezien op de uitdelingen. Angst voor fraude en het 'van twee walletjes' snoepen was hierdoor in principe overbodig. In de literatuur is de werkwijze bekend geworden als het Delftse model, als tegenhanger van het Amsterdamse model waar stad en kerk los van elkaar opereerden. Daarnaast kenden veel steden, net als Amsterdam, ook nog de nodige kleinere geloofsgemeenschappen die elk weer hun eigen organisaties op poten zetten.

De zorg was zeer efficiënt geregeld

Zorg op maat

De Kamer van Charitate stond onder leiding van twaalf regenten. Zes meesters van Charitate werden aangesteld door het stadsbestuur en zes diakenen werden benoemd door de kerkenraad van de gereformeerde kerk. Samen verdeelden zij de taken, zowel op bestuurlijk als op uitvoerend vlak. Gezamenlijk beslisten zij over de hulpvragende Delftenaren. Wie kwam wel en wie kwam niet in aanmerking voor hulp? Pas als het regentencollege akkoord ging en er genoeg informatie over de hulpvrager bekend was, kreeg deze een bedelingsbriefje. Dat briefje gaf recht op eenmaal in de week hulp bij de Kamer van Charitate. Afhankelijk van de behoefte kreeg een bedeelde dan wat roggebrood (of het zachtere tarwebrood voor ouderen), een paar stuivers en in de winter wat turf. In het voorjaar en in het najaar kwamen alle bedeelde op controle. De regenten deelden dan nieuwe briefjes uit aan wie nog hulp nodig had, of hielden briefjes in als de steun huns inziens kon stoppen. De wekelijkse uitdeling bij de Kamer van Charitate liet overigens nog wel een duidelijk verschil bestaan tussen de verschillende bedeelde. Op zaterdag kwamen namelijk de geloofsgenoten van de gereformeerde kerk langs voor hulp, en op woensdag stonden de overige arme Delftenaren in de rij. Op beide dagen kon de wachttijd flink oplopen, met zowel op woensdag als zaterdag gemiddeld ruim vierhonderd bedeelde. Naast de wekelijkse zorg die de bedeelde ontvingen, konden zij een beroep doen op extra bedeling. Nieuwe schoenen of een hemd voor de

kinderen, een bijdrage voor een spinnewiel, een ambachtsopleiding voor de kinderen en soms gewoonweg wat meer geld 'om de groote ellende'. Zo gecentraliseerd als de Kamer van Charitate was, er werden geen standaardpakketten uitgedeeld. Integendeel, er vond werkelijk zorg op maat plaats. Dat laatste gold ook voor bedeelde die beter elders geholpen konden worden. Was iemand ziek, dan verwezen de regenten diegene naar het Gasthuis, terwijl de rest van het gezin eventueel iets extra's kreeg. Wanneer kinderen verweesd raakten, kwamen zij op het conto van het Weeshuis. De zorg was zeer efficiënt geregeld, maar bood voldoende ruimte voor een persoonlijke noot.

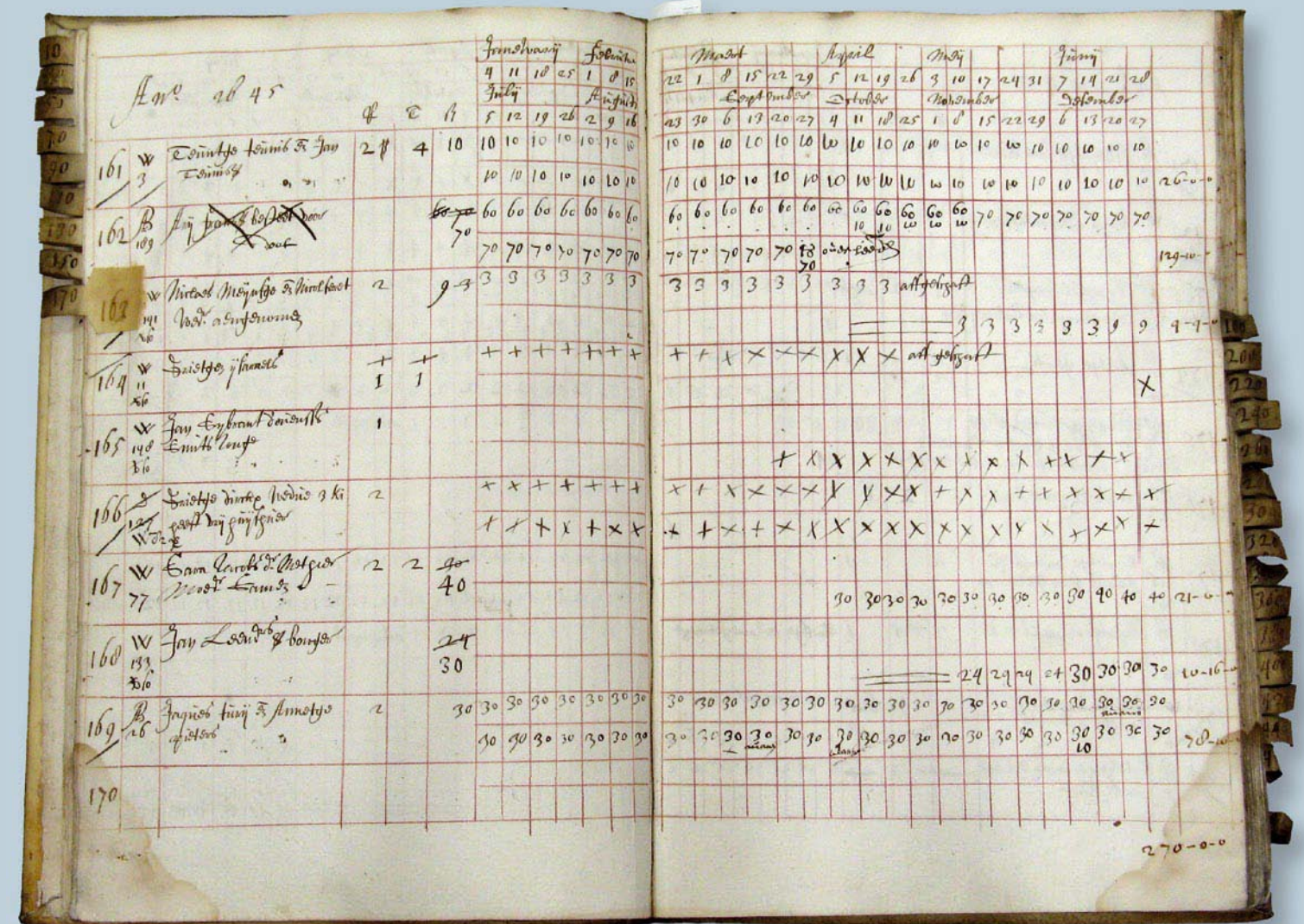
Bezuinigingen

Delft had een uniek systeem voor armenzorg. Het feit dat er aan armenzorg werd gedaan, was minder uitzonderlijk. Steden en dorpen hadden alle hun eigen voorzieningen, al dan niet aan de kerken gelicerd. Burgers achtten het hun plicht om ook voor de minvermogenden te zorgen. 'Liefdadigheid lijkt een nationale deugd te zijn', zo schreef de Engelse reiziger William Temple in 1673 over de Nederlanden. Hij verwonderde zich over het uitgekende zorgstelsel voor armen, wezen en zieken in het land. Er waren 'admirable provisions' voor iedereen. Zo verhaalde hij over een oude zeeman uit Enkhuizen, die hij een aalmoes wilde toestoppen.

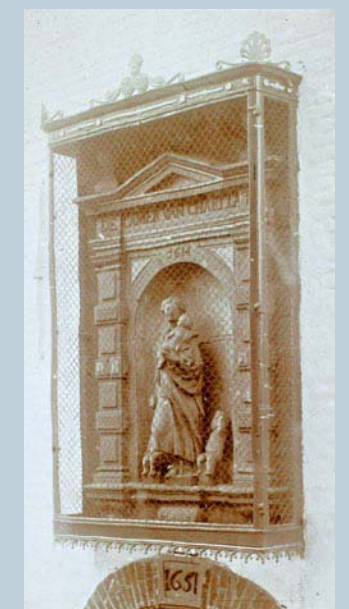
De man wilde het niet aannemen. Als hij iets nodig had, kreeg hij het van het tehuis waar hij verbleef. Of de bescheidenheid van de man werkelijk iets zei over de riant steun van de instelling is overigens maar de vraag. Het is goed mogelijk dat hij - als inwoner van het tehuis - geen aalmoezen van anderen mocht aannemen. De instellingen werkten steeds vaker geïsoleerd van elkaar en hielden de gelederen gesloten.

Juist op het moment dat Temple de lof zong over de charitas, stond deze onder grote druk. Ook in Delft. Bij de economische tegenwind in de tweede helft van de zeventiende eeuw was het steeds moeilijker geworden de Kamer van Charitate draaiende te houden. Delftenaren konden minder collectegeld geven, terwijl er tegelijkertijd wel meer hulpvragen kwamen. De regenten klopten vanaf 1650 regelmatig bij het stadsbestuur aan om extra geld. Een goede tien jaar later waren de stedelijke autoriteiten dit beu en zonnen zij op andere maatregelen. Een nieuw onderzoek leidde tot een aangescherpt reglement. De regenten mochten voortaan niet meer op persoonlijke titel hulp aan bedeelde verlenen. Zij moesten zich aan strikte regels houden, met gestandaardiseerde hulp voor elk gezin. De regenten reageerden furieus. Bedeling kon je volgens hen niet aan regels binden, zij vonden de bezuinigingen 'niet practycabel' en 'niet smaackelijck'. Na een pittig onderhoud bij de stadsregeerders verdween het plan van tafel. De Kamer van Charitate mocht voort zoals het al bijna vijftig jaar deed.

De economie raakte echter verder in het slop en de werkgelegenheid nam zienderogen af. Het aantal hulpzoekenden liep fors op, met vaak meer dan duizend gezinnen die per week voor bedeling in de Schoolstraat langskwamen. Na het rampjaar 1672 lukte het de regenten niet meer om hulp te blijven bieden zoals ze nu geruime tijd gedaan hadden. De rijke 'Gouden' eeuw liep ten einde. In overleg met het stadsbestuur kwamen

Omvangrijke administratie met telkens tien gezinnen per pagina die wekelijks bij de Kamer van Charitate langs kwamen, 1645. (ED, Archief Delft)

Links: De Kamer van Charitate, getekend door Abraham Rademaker, 1730. (ED, coll. B&G) Rechts: Gevelsteen van Hendrick de Keyser die ook tegenwoordig in de Schoolstraat nog aangeeft waar bedeelde vanaf de zeventiende eeuw hun bedeling konden afhalen. (ED, coll. B&G)

> de regenten tot een pakket aan bezuinigingen, waarbij de marges werden ingekrompen en de heren hun eigen vrijheid aan banden legden. De geesten waren nu ook bij de regenten rijp om hun eigen functioneren afstandelijker en meer professioneel aan te pakken. Voor ieder brood dat een regent toch nog op persoonlijke titel uitdeelde, betaalde hij zelf een gulden boete aan de armenkas. Belangrijk was vooral dat het aantal bedeelde gezinnen inkromp tot een maximum van elfhonderd per jaar. Gezinnen met maar één kind zouden geen hulp meer krijgen, ongeneeslijk zieken moesten direct naar het Gasthuis, gildeleden naar hun ambachtsgilde en kerkgan- gers van de Franse kerk werd verzocht voortaan naar de eigen gelede- ren uit te wijken. Deze laatste oplossing kwam in diverse varianten terug. Des te meer organisaties en geloofsgemeenschappen voor hun eigen armen zorgden, des te beter kon de Kamer van Charitate haar taken blijven uitoefenen. Dat hiermee het unieke van het Delftse model juist voor een deel weer teniet werd gedaan, zal niemand werkelijk een zorg zijn geweest. De armoede moest beteugeld.

Ondanks de drastische beperkingen en heftige discussies in de twee- de helft van de zeventiende eeuw bleef de Kamer van Charitate nog

lange tijd bestaan als samenwer- kingsverband tussen de gerefor- merde kerk en het stadsbestuur. De basis die rond 1600 was gelegd, bleek sterk genoeg om nog ge- ruime tijd op voort te borduren. Pas in de negentiende eeuw scheidden de wegen, en ging de Kamer van Charitate voortaan als louter kerkelijke instel- ling verder door het leven. Het Burgerlijk Armbestuur nam toen de zorg namens het Delftse stadsbestuur in han- den. De Kamer van Charitate werd in de negentiende eeuw opgeheven toen de overheid met de Algemene Bijstandswet de armenzorg van de kerken en de steden overnam

Ingrid van der Vlis is freelance historicus voor Historisch Onderzoeksbureau Tijdelijk

Bedelingshistorie van het echtpaar Teuntge Teunis en Jan Teunis, die vanaf 1641 hulp van de Kamer van Charitate kregen. (ED,Archief Delft)

Het eerste ziekenhuis van Nederland stond in Delft. Waarom juist Delft er als de kippen bij was om een zorg- instelling te vestigen? Waren er zoveel zieken in de stad? Was het hier ongezonder dan elders? Of had men eerder dan andere steden door dat er een voorziening moest komen voor zieken en andere nooddruftigen? Laten we het er maar op houden dat men in deze stad ook toen al graag vernieuwend bezig was. Later kwam er nog een gasthuis bij, vandaar de ó zo logische naam: Oude en Nieuwe Gasthuis. De protestanten en rooms-katholieken sticht- ten hun eigen ziekenhuizen, respectievelijk het Bethel- en het St. Hippolytus-ziekenhuis. Toen het huidige Reinier de Graaf Gasthuis werd gebouwd was de verzuiling nog zo prominent aanwezig in onze maatschappij, dat men rekening moest houden met de verschillende ‘bloedgroe- pen’. Vandaar de aanduiding B- en H-gebouw. Iemand zonder lokaal historisch

Allemaal voor het goede doel

besef zal nooit begrijpen waarom deze gebouwen niet ge- woon A en B heten, of 1 en 2. Dit merkwaardige onderscheid zal vast en zeker vervallen wanneer het huidige ziekenhuis wordt vervangen door nieuwbouw. Naar verluidt gaat deze zomer eindelijk de eerste paal de grond in en kunnen we in 2016 in het hypermoderne complex terecht. En wie weet lopen we in Delft dan qua gezondheidszorg weer voor de troepen uit, net als zevenhonderd jaar geleden. Oké, dat betekent nog vier jaar troep en ongemak, maar het is alle- maal voor het goede doel! Bovendien, als het allemaal achter de rug is, ben je het zo vergeten, net als een nare medische ingreep. Aan die gedachte houd ik me dan maar vast, bijvoorbeeld wanneer ik door blubberige zandhopen bagger en voor de zoveelste keer een vertwijfelde reiziger help de weg terug te vinden naar station of tramhalte. Even doorbijten, verstand op nul, en dan hebben we straks iets geweldigs waar we trots op kunnen zijn. Dat geldt zowel voor het ziekenhuis als voor de Spoorzone. En denk niet dat de uitvoerende partijen zich niet bewust zijn van de overlast die hun werk veroorzaakt! Op de website van de Spoorzone staat een waarschuwing voor bouwvallers die wellicht serieus bedoeld is, maar waar ik erg om moest lachen: ‘Werk stil, praat zacht. Denk aan de omwonenden.’ Alsof je zachtjes kunt hakken en heien... Maar, ik ben ge- roerd door de zorgzaamheid van ProRail.

Trudy van der Wees is freelance journalist

PSYCHIATRISCHE ZORG DOOR DE JAREN HEEN

Om gek van te worden

‘Want ten gelukke van het Menschdom, is de Krankzinnigheid nimmer eene doorgaande Ziekte geweest, slechts enkele individus treft het onheil’.

Wie het gasthuis heeft of hebben opgericht, is onbekend. Het vermoeden bestaat dat de initiatiefnemers(s) moeten worden gezocht in de kringen van het Delftse schuttersgilde, dat was toegewijd aan Sint Joris. Het gasthuis was destijds een mengeling van verpleeghuis, daklozencentrum en bejaardenhuis. In 1407 kende Delft twee gasthuizen. Om onzedelijk gedrag te voorkomen kregen de vrouwen onderdak in het Sint Jorisgasthuis aan het Noordeinde en de mannen in het Gasthuis aan de Koornmarkt. Later kreeg het gasthuis aan de Koornmarkt een vrouwenvleugel en werd het gasthuis aan het Noordeinde alleen nog maar gebruikt om geestelijk gestoorden op te sluiten, dus als dolhuis.

Buitengesticht

In 1841 nam de Tweede Kamer de eerste Krankzinnigenwet aan. Voortaan moest een gesticht krankzinnigen niet alleen ‘bewaren’ maar ook proberen te genezen. Deze wet had ingrijpende gevolgen voor tal van inrichtin- gen. Ook Joris ging vanaf dat moment een andere koers varen. Het ontwikkelde zich van een onooglijke bewaarplaats voor het uitschot van de stad tot een erkend krankzinnigenge- sticht met een binnen- en een buitengesticht. Dat laatste werd in 1893, conform de toenma- lige psychiatrische opvattingen, gerealiseerd buiten de stad en wel op basis van een pavil- >

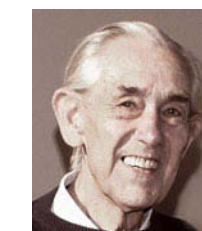
Wijze woorden van Johan van Breda, in 1812 regent van het Sint Joris Gasthuis, een van de oudste psychi- atrische inrichtingen van Nederland. De histo- rie gaat terug tot het zogenaamde Dolhuis, waar overigens behalve ‘dollen’ ook criminelen achter slot en grendel werden gezet. Pas aan het begin van de negentiende eeuw ging ‘Joris’ zich uitsluitend richten op de opvang en bewa- ring van krankzinnigen, al ging het er in onze ogen vaak nog primitief aan toe.

Dolhuis

Een steen met het opschrift ‘Dolhuis’, ooit ingemetseld in een gebouw op of nabij de hoek van het Noordeinde en Kolk, waar nu het kerkje van de Lutherse gemeente staat, is bewaard gebleven en bevindt zich in het museum van Psychiatrisch Centrum Joris. Bob Griffioen is conservator van het kleine mu-

Het voormalig hoofdgebouw van het buiten- gesticht van Psychiatrisch Ziekenhuis Joris biedt onderdak aan de museale collectie van de inrichting. (foto: Trudy van der Wees)

seum, dat slechts op afspraak is te bezichtigen. Samen met een aantal vrijwilligers en cliënten verzorgt hij er regelmatig rondleidingen. ‘Ik zeg altijd: vroeger had je levenslang als je werd opgenomen in een gekkenhuis. Inmiddels is ‘Joris’ geen gekkenhuis meer, maar een inrichting voor psychiatrische patiënten en in veel gevallen kan een cliënt na behandeling en met medicatie na verloop van tijd gewoon weer naar huis. Dat is een groot verschil met vroeger, toen iedereen met afwijkend gedrag werd opgesloten.’ Het Sint Joris Gasthuis, zoals de originele benaming luidt, is vermoedelijk rond 1394 gesticht. Het lag in de buurt van de toenmalige Haagpoort, aan het Noordeinde.

Conservator Bob Griffioen. (foto: Trudy van der Wees)

“Je had levenslang als je werd opgenomen in een gekkenhuis.”

> joenstelsel. Hiervoor werden enkele weilanden in de Vrijenbanse Polder bestemd die ooit eigendom waren van het Leprozenhuis, daarom Lazarusklap geheten. Op deze plek bevindt zich nog steeds GGZ Delfland, zoals Psychiatrisch Centrum Joris tegenwoordig heet. Op het terrein, dat na de Tweede Wereldoorlog flink werd uitgebreid, vindt nu nieuwbouw plaats. De oude gebouwen waar cliënten woonden en slapen zijn of worden één voor één gesloopt en vervangen door nieuwbouw met meer ruimte voor privacy voor de cliënten. ‘In

vroeger tijden woonden er soms wel duizend mensen op het terrein. Ze sliepen op britsen op slaapzalen, met alleen maar een gordijn voor een beetje privacy. Dat is in de loop der tijd al enorm verbeterd. En straks wordt het nog moderner. Alle cliënten krijgen bijvoorbeeld ruime eenpersoonskamers’, vertelt Griffioen. De nieuwbouw is bijna symbolisch voor de veranderingen binnen de psychiatrische zorg door de eeuwen heen. Het museum in het voormalige hoofdgebouw geeft een interessant en tegelijkertijd schokkend kijkje in die

wereld. Er bevinden zich tal van attributen die werden gebruikt om patiënten te behandelen, of om te voorkomen dat ze zichzelf en anderen wat aandeden. Er zijn ook allerlei voorwerpen te zien die zijn achtergelaten door voormalige bewoners. Zelfgemaakt gereedschap waarmee men probeerde te ontsnappen. Zaagjes en mes-

De ingang van het Sint Joris gasthuis, werk- en tuchthuis (1736). Gravure L. Schenk, Alle de voornaamste gesigten van de Wijdberoemde stad Delft. Amsterdam 1736. (ED, coll. B&G)

Gesigt van het Rasphuys.

Vue de la Maison de force, ou Rasphuys.

jes vervaardigd van theelepeltjes. Er spreekt een onuitspreekbare wanhoop uit. Griffioen: ‘En dan te bedenken dat een aantal deze voorwerpen dateert uit 1939. Dat is nog niet eens zo heel lang geleden.’ Tegen een van de muren staat een dekselbed dat het meeste lijkt op een zware kooi. ‘Mocht je nog niets mankeren, dan werd je op die manier vanzelf wel gek’, meent Griffioen. Bij een ligbad dat werd gebruikt voor badtherapie vertelt hij: ‘Patiënten lagen de hele dag in een warm bad, overdekt met een spanzeil waar ze alleen hun hoofd doorheen konden steken.’ Griffioen wijst op een houten stoel waar patiënten in werden vastgebonden. Een riem om de buik, een stoof onder de voeten en een po onder het naakte onderlijf, zo bracht men dan de dag door, zittend, slapend, etend. Wie daartoe in staat was, werd aan het werk gezet. ‘Enerzijds was de gedachte: als we de patiënten uitputten, hebben we ’s avonds minder last van ze’, vertelt hij. ‘Tegelijkertijd zorgde de verkoop van de producten die zij vervaardigden voor inkomsten waarmee men de instelling kon exploiteren. Op het terrein bevonden zich dus allerlei werkplaatsen waar borstels, matten, schoenen, sigaren werden geproduceerd. Je zou het nu een Sociale Werkplaats noemen.’

Psychofarmaca

Tot na de Tweede Wereldoorlog waren er nauwelijks medicijnen beschikbaar voor psychiatrische aandoeningen. Broomzouten en opiaten, die veelvuldig werden voorgeschreven, haalden weinig uit. ‘Pas toen psychofarmaca zijn intrede deed, zoals lithium en librium, kon men psychiatrische patiënten echt gaan helpen. Vanaf dat moment veranderde er veel in de psychiatrische zorg’, aldus Griffioen. Op dit moment zijn er talloze psychofarmaca in omloop. Deze medicamenten zijn weliswaar geen geneesmiddelen, ze stellen de patiënt in elk geval beter in staat te functioneren of erger te voorkomen. Met de nieuwbouw die nu wordt gerealiseerd wordt een van de oudste psychiatrische ziekenhuizen van Nederland straks een van de modernste. Met een internetaansluitingen en een privékamer voor cliënten. Dat betekent wel dat er straks minder cliënten kunnen verblijven in het complex dat bestaat uit veertien paviljoens. Maar met

Groepje vrouwelijke patiënten voor de poort van paviljoen V op de buitenafdeling (1932). (Coll. Joris Museum)

Patiënten aan het spitten in de tuin van het buitengesticht (1934). (Collectie Joris Museum)

Psychiatrische patiënten met achttiende-eeuwse bijtmaskers. (Collectie Joris Museum)

de huidige behandelingsmethoden is een langdurig verblijf in een inrichting vaak ook niet meer nodig. Er wordt steeds ambulanter gewerkt. Mensen worden doorverwezen naar een polikliniek of krijgen thuis hun behandeling of begeleiding

Trudy van der Wees is freelance journaliste

De ontwikkeling van GGZ Delfland wordt boeiend en uiterst gedetailleerd beschreven in het nieuw verschenen boek *Van Koningsplein naar Lazarusklap. Fragmenten uit de geschiedenis van Psychiatrisch Centrum Joris te Delft* (± 1394-1994) van Jaak Slangen. Eburon Delft, 2011. Het betreft een herziening van een eerdere druk uit 1994.

Le Comteprijs 2012: aanmeldingen gevraagd

Het bestuur van Delfia Batavorum vraagt de lezers van Delf ook dit jaar weer om verfraaiingen aan te melden voor de Le Comteprijs. Iedereen, verenigingslid of niet, kan een of meer ingrepen aanmelden die voor een nominatie in aanmerking zouden kunnen komen. Het moeten in een of andere vorm verfraaiingen van het Delftse stadsbeeld zijn die. Denk daarbij aan een restauratie van een monument, maar ook aan het plaatsen van straatmeubilair, het aanbrengen van een muurschildering, winkelpui, gevelsteen of uithangbord. Voorwaarde voor de prijs is dat de verfraaiing in 2012 gereed is gekomen of nog gereed zal komen. Om een beeld te krijgen van de nominaties uit de afgelopen jaren kunt u kijken op de website van de vereniging

(www.delfia-batavorum.nl). Daar vindt u de evaluatie van elf jaar Le Comteprijs met afbeeldingen van alle nominaties tot nu toe. De nominaties kunnen zeer uiteenlopende verfraaiingen zijn. Maar misschien zijn er dit jaar ook nog andere vormen van verfraaiing van het stadsbeeld uitgevoerd die hoge ogen kunnen gooien. De Le Comte-commissie staat open voor iedere ingreep die een positieve bijdrage aan het stadsbeeld levert. Het is natuurlijk leuk als die op een of andere manier herinnert aan de Delftse historie of oude traditie, maar het mag ook iets moderns zijn, bijvoorbeeld in de naoorlogse buitenwijken. In december zal de Le Comtecommissie weer vijf nominaties kiezen en voordragen aan het bestuur van Delfia

Batavorum. Het zou jammer zijn als goede kanshebbers buiten de boot vallen omdat ze niet zijn aangemeld en daardoor bij de commissie onbekend zijn gebleven. Vermeld bij uw aanmelding uw naam en adres en geef duidelijk aan welke ingreep of project u aanmeldt en zo mogelijk wie de opdrachtgever ervoor is. Extra informatie in de vorm van tekeningen of foto's, met name foto's van vóór de ingreep, zijn zeer welkom. U kunt verfraaiingen aanmelden van anderen, maar ook die waarbij u zelf betrokken bent. Stuur uw aanmelding liefst zo ruim mogelijk vóór 1 december aan de secretaris van de commissie: G. van der Harst, Haydnlaan 134a, 2625 TT Delft, gvdharst@delft.nl.

Cursus onderzoek naar de geschiedenis van uw huis

Hoe oud is uw huis? Wie hebben er ooit in gewoond? Wat waren dat voor mensen? Wat is er in de loop der tijd aan uw huis veranderd? Als u in een oud huis in de Delftse binnenstad woont, hebben zulk soort vragen u vast wel eens beziggehouden. Op de website 'achterdegevelsvandelft.nl' kunt u vele voorbeelden vinden van huizen waarvoor dit is uitgezocht. Wilt u ook de geschiedenis van uw huis uitzoeken? Op de website vindt u onder 'linken' een handleiding hoe u dat kunt aanpakken. Om u echter goed gewijs te maken in dit archiefonderzoek organiseert de werkgroep 'Achterdegevels' vanaf 24 september 2012 opnieuw

een cursus van vijf maandagochtenden. Tijdens de cursus maakt u direct een flink begin met dit onderzoek. Wie dat wil kan zich daarna aansluiten bij de werkgroep achter de website. Docent: historicus Kees van der Wiel, schrijver van 'Op zoek naar huis, straat of buurt, handleiding voor historisch huizenonderzoek'. Tijd: Maandagochtend 24 september en 1, 8, 15 en 22 oktober 2012 van 10.00 -12.30 uur, plaats: Gemeentearchief, Oude Delft 169. Kosten: € 100, inclusief het boekje 'Op zoek naar huis, straat of buurt'. Opgeven via een e-mail aan www.achterdegevelsvandelft.nl, 'contact'.

Het verhaal van de Phoenix

Oud-leden van het Delftsch Studenten Corps vertellen in 'Het verhaal van de Phoenix' over hun studententijd en wat het lidmaatschap van het DSC voor hen betekende en nog steeds betekent. 'Het verhaal van de Phoenix' is een initiatief van Erfgoed Delft en omstreken. Met dit project stimuleert Erfgoed Delft het verzamelen en vastleggen van verhalen rondom het Spoorzonegebied op WikiDelft.nl. De filmpjes zijn te vinden op www.onderdevleugelsvanphoenix.nl. De verhalen zijn ook te zien op WikiDelft.nl.

Nieuw leven voor zusterhuis Oude en Nieuwe Gasthuis

Tussen de Koornmarkt en de Brabantse Turfmarkt ontstond in de dertiende eeuw het oudste ziekenhuizen van Nederland. Het hospitaal is al jaren geleden gesloopt, maar het bijbehorende zustershuis, dat in 1923 werd gebouwd, bleef staan zonder dat er een duidelijke nieuwe bestemming aan werd gegeven. Recent is het gebouw op de Gasthuisplaats verbouwd tot een broedplaats voor creatieve bedrijven, studenten en flexwerkers, met de toepasselijke naam 'De Zuster'. In het gebouw is de geschiedenis nog duidelijk zichtbaar. De lange, hoge gangen en grote ramen herinneren aan de oude functie. 'De Zuster' is tot stand gekomen dankzij een intensieve samenwerking tussen de gemeente Delft, een ontwikkelaar, studenten en jonge professionals.

Geschiedschrijving Delftse plateelbakkerij

Eind juli is bij Erfgoed Delft deel 19 van de serie over de geschiedschrijving van de Delftse Plateelbakkerijen verschenen. Dit deel behandelt plateelbakkerij De Vergulde Blompot. Het boek kan worden besteld bij erfgoed-delft@delft.nl.

Delftsblauwe verhalen

Onder de titel 'Delftsblauwe verhalen' schreef Trudy van der Wees een serie bijzondere interviews over Delfts blauw. Ze sprak met mensen die 'iets' hebben met het thema, bijvoorbeeld omdat ze verzamelaar zijn, archeoloog, handelaar of kunstenaar. Of omdat zich toevallig nog originele Delftsblauwe elementen in hun huis bevinden. Ze zocht naar de oorsprong van hun passie, naar verbindende elementen, maar ook juist naar het eigene van elke geïnterviewde. De interviews zijn te vinden op WikiDelft.

Multimediale reis door geschiedenis De Porceleyn Fles

De geschiedenis van De Porceleyn Fles (Royal Delft), de enige overgebleven aardewerkfabriek uit de 17de eeuw in Delft, wordt belicht in de Royal Delft Experience, een nieuwe multimediale reis door de tijd van Delfts blauw aardewerk. Met deze attractie wil Royal Delft bezoekers een aantrekkelijker en completer beeld geven van de historie en het productieproces van het eeuwenoude ambacht. De Royal Delft Experience is ontwikkeld door Léon Wennekes.

Ontdek de Delftse voorouders van admiraal Maarten Harpertsz. Tromp (1598-1653)

Al ruim 250 jaar wordt door genealogen gezocht naar de ware herkomst van het beroemde zeeheldengeslacht Tromp. Pas in 2011 zijn de Delftse onderzoekers Henk Morien en Hans Nagtegaal er in geslaagd de juiste herkomst van de familie te ontleden. De bewijslast vonden ze in documenten uit de 16de eeuw die bewaard worden in het Archief delft. Naar aanleiding van deze bijzondere vondst wordt dit najaar in Museum het Prinsenhof een kleine expositie gewijd aan de admiraal, zijn familie, zijn heldendaden op zee en de 'nieuwe genealogie'. Museum het Prinsenhof, 14 september 2012 tot 14 januari 2013.

Tussen het Koningsplein en de Geerweg lag vroeger een sloppenwijk. Een stelsel van smalle straatjes en gangetjes verschafte toegang tot kleine, goedkope woningen die doorgaans in slechte staat verkeerden. Arme mensen leefden er in benepen omstandigheden. Deze Delftse sloppenwijk was geen unicum. In de negentiende eeuw woonde een groot deel van de bevolking in zulke achterbuurten. Invoering van de Woningwet uit 1901 bracht de Delftse Gezondheids-

ernstig tekort. En dat probleem heeft steeds meer betrekking op de stad. Vanaf circa 1870 groeit de stedelijke bevolking sterker dan die op het platteland. Door een overschot aan arbeid zijn lonen laag. Het aantal werklozen stijgt. De stad breidt zich weliswaar uit en er wordt nieuwbouw neergezet, maar lang niet altijd op voldoende schaal of in overeenkomst met de behoeften van de migranten. Particulieren bebouwen de randen van de stad vaak met kleine rug-aan-rugwoningen van slechte kwaliteit. Ze staan dikwijls dicht op elkaar, op binnenplaatsen achter grotere panden. Zo schieten talloze arbeidershofjes als paddenstoelen uit de grond. Binnensteden raken intussen overbevolkt en er ontstaat een tekort aan goedkope woonruimte. De door particuliere verhuurders gevraagde huurprijzen – de overheid heeft met huisvesting nog weinig te maken – stijgen, terwijl de geboden woonruimte op zijn zachtst gezegd te wensen overlaat. Voor een groot deel van de bevolking ligt armoede op de loer of is armoede bittere werkelijkheid. De negentiende eeuw is zodoende ook de eeuw van de sloppenwijken en de arbeidersgezinnen die zich in erbarmelijke omstandigheden door het dagelijks leven worstelen. Omstreeks 1900 telt Nederland circa 5 miljoen inwoners, waarvan er 2 miljoen in armoede leven. Meer dan de helft van de bevolking woont inmiddels in de stad.

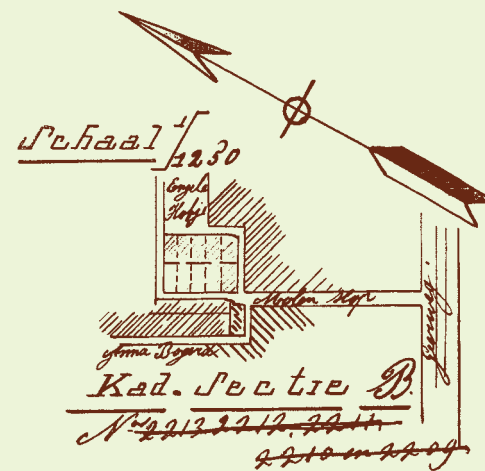
Links: Bewoners van de Anna Boogerd rond 1900. Hun woningen werden in 1903 onderzocht. (ED, coll. B&G)
Onder: De resultaten van het woningonderzoek in 1903 werden in 1904 in druk uitgegeven. (coll. W.F.Weve)

Onderzoek

In de medische wereld groeit in de loop van de negentiende eeuw het besef dat hygiëne, frisse lucht en gezond voedsel belangrijke voorwaarden zijn voor een gezond lichaam en leven. Dat er een maatschappelijke onderklasse bestaat die in slechte staat van gezondheid verkeert, is ook bij de beter bedeeden bekend. Vanaf halverwege de eeuw worden vanuit verschillende hoeken onderzoeken gestart om de omstandigheden waarin deze onderklasse zich bevindt, beter te leren kennen. Zo gebeurde het dat een commissie van het in 1847 opgerichte Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI) begin jaren vijftig hoogstpersoonlijk pools-hoogte nam. Dit gebeurde officieel op verzoek van koning Willem III. Een groep vooraanstaande ingenieurs en architecten deed achterbuurten in zes steden aan, waaronder Delft. Hun in 1854 uitgebrachte verslag schetst een treurig beeld van Nederlandse arbeidersbuurten en legt nadruk op de rol van de huisvesting. In krappe, dikwijls donkere, bedompte ruimten in dicht op elkaar staande en slecht onderhouden huisjes met gebrekkige sanitaire voorzieningen en vrijwel geen mogelijkheden voor afvoer van vuil werd men geboren, groeide men

Zorgelijke woontoestanden

De westerse negentiende eeuw is een eeuw van vooruitgang. Industrialisering, infrastructuur, transportmiddelen, telecommunicatie, beter voedsel en betere gezondheidszorg brengen relatieve welvaart, welzijn en werkgelegenheid. De negentiende-eeuwer heeft een gemiddeld langere levensverwachting dan zijn voorouders en het geboortecijfer stijgt in de loop van de eeuw. Overal in het westen, maar vooral in de steden, begon de bevolking in de tweede helft van de negentiende eeuw te groeien: van 165 miljoen Europeanen aan het begin

De locatie van het toen inmiddels gedeeltelijk afgebroken Engelenhofje blijkt uit een plan voor woningen aan het verlegde van het Molenslop. Goed is te zien hoe smal de sloppen waren. (MD)

naar 400 miljoen aan het eind van de eeuw. Rond 1800 telde Europa 21 steden met meer dan 100.000 inwoners; rond 1900 waren het er 147. In de negentiende eeuw wonen voor het eerst meer mensen in het stedelijk gebied dan op het platteland.

Gebreken

Deze vooruitgang heeft een keerzijde. Groei gaat gepaard met gebreken. Vergaande industrialisering en verstedelijking creëren een nieuw soort arbeidersklasse. Waar de landbouw wordt gemechaniseerd, trekken arbeiders naar de stad op zoek naar werk. Halverwege de negentiende eeuw schiet het woonklimaat van honderdduizenden armen, slecht verdienende dagloners, ambachtslieden en aan lager wal geraakte burgers

In het slop zitten

Een slop is letterlijk een sluiptgang, een smalle doorgang dus. In het algemeen wordt onder een slop verstaan: een steegje dat doodloopt. De steeg is dus de enige toe- of uitgang. Geen geruststellende gedachte in het geval van brand of andere nood. Een slop komt doorgaans uit op een plaatsje met kleinschalige woningbouw. Meestal heeft op een achtererf een stal, werkplaats of pakhuis gestaan dat in kleine woningen werd opgedeeld. In de negentiende en begin twintigste eeuw wonen hele gezinnen rondom het plaatsje, zeer dicht op elkaar, dikwijls in eenkamerwoningen waarin het gezinsleven zich van ochtend tot avond afspeelt. Langs de steegjes konden ook andere goedkope, kleine woningen neergezet, vaak rug aan rug. Waar steegjes bij elkaar liggen, zoals in Delft in de Anna Boogerd, ontstaat zo op den duur een stelsel van dichtbebouwde plaatsjes en gangetjes: een sloppenwijk. De bewoners huren de ruimte van particuliere eigenaren die geen onderhoud uitvoeren. De huurders hebben hiervoor zelf geen geld zodat de woningen blootstaan aan voortdurende verwaarlozing.

Het Noorderhof rond 1955.

Oorspronkelijk hadden de huisjes één bouwlaag en een zolder. Ze stonden aan een achterpad met aan de overzijde een tuintje of plaatsje. Aan de achterzijde stonden ze tegen andere huizen aangebouwd. (ED, coll. B&G)

> op en ging men dood. Het commissieverslag belicht, veel meer dan eerdere, meer economisch ingestoken studies, de sociale en psychische aspecten van een gebrekkig woonmilieu, achterstand en armoede. Het leven van de kanslozen was als hun directe omgeving: een doodlopend steegje. De conclusie luidde: men leeft als beesten. ‘Helaas! De hollen der menschen – anders mogen de woningen van velen uit den min gegoeden stand niet heeten – staan niet zelden achter bij de plaatsen die ten verblijve voor vele dieren zijn afgezonderd: de eerste vereischten voor leven en gezondheid ontbreken.’ In Delft bezocht commissielid H.F.G.N. Camp, architect des konings, woningen in de buurt van de Gasthuislaan en het Bastiaanspoort. Hij kwam er benauwde en bouwvallige krotten tegen en schreef: ‘Het zijn verblijven die zich in het algemeen in zoodanig vervallen toestand bevinden, dat zij bijna te slecht zijn om door dieren bewoond te worden.’

Onzichtbaar

Hoewel volksgezondheid in de tweede helft van de negentiende eeuw op grond van de Gemeentewet uit 1851 officieel een gemeentelijke aangelegenheid wordt, blijft huisvesting tot aan de invoering van de Woningwet in 1901 een particuliere kwestie. Arbeiders zijn aangewezen op te kleine, vaak in slechte staat van onderhoud verkerende huurwoningen. Ondanks onderzoek naar en erkenning van het dilemma, is de toestand die de KIVI

Huizen aan de Geerweg rond 1955. Verscheidene woningen waren toen onbewoonbaar verklaard en stonden leeg, of dienden als opslag- of stallingsruimte. Het huisje met de klokgevel en het huis rechts ervan werden later gerenoveerd en bestaan nog steeds. (ED, coll. B&G)

beschrijft een halve eeuw later niet wezenlijk anders. In 1900 waren sloppenwijken waarin gezinnen in zeer gebrekkige omstandigheden leefden nog altijd onderdeel van de Nederlandse steden. Ze zouden dat blijven tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Achterbuurten bleven voor het oog van de voorbijganger, de wandelaar op straat, vaak verborgen. Men moest door poortjes, steegjes en nauwe gangetjes om de volle omvang

van het bedompte compacte wereldje achter de gevels aan de straat te ontdekken. Dat deed niemand die er niets te zoeken had. De achterbuurt woerde dus lange tijd als een ongezien gezwel in het stedelijk organisme. Misschien dat het daarom zo lang duurde voordat sommige krotten en sloppenwoningen werden gesloopt en vervangen door lichtere, ruimere, kwalitatief betere woningbouw. Het probleem was letterlijk onzichtbaar.

Woningwet

De Woningwet uit 1901 was een baanbrekend stuk staatsrecht – met tussentijdse wijzigingen en amendementen nog steeds van toepassing – waarmee de overheid voor het eerst de verantwoordelijkheid voor slechte woonomstandigheden naar zich toe trok. Duidelijk was dat de commerciële markt geen oplossing kon bieden voor de mensonterende woonomstandigheden van honderdduizenden Nederlanders. De wet maakte het nu mogelijk in te grijpen in de vorm van ontruiming, afbraak, onteigening. De wet introduceerde allerhande voorschriften en stelde beperkingen, zoals aan aantallen mensen per vierkante meter. Ook opende de wet de deur naar een door de overheid ondersteunde en gesubsidieerde volkshuisvesting. Uitvoering en naleving van de Woningwet was een gemeentelijke aangelegenheid. Het toezicht lag in handen van gemeentelijke en regionale gezondheidscommissies die na invoering van de wet al snel overgingen tot een stelselmatig woningonderzoek. Zo ook in Delft, waar men begon met de Anna Boogerd en Geerwegbuurt.

Nauwgezet

Een verslag van de Gezondheidscommissie voor de Gemeente Delft uit 1904 geeft niet alleen een indruk van de staat van de woningen in de achter de Geerweg gelegen sloppenwijk, maar laat ook zien hoe zo'n onderzoek verliep. Het woningonderzoek werd toegespitst op ‘die gedeelten der gemeente, waarvan zonder dat nog alle bijzonderheden voldoende vast staan, bekend is dat de woningtoestanden, in algemeenen zin genomen,

De toegang tot het Noorderhof aan de Geerweg in 1942. De verwaarloosde woningen waardoorheen het Noorderhof bereikt werd, waren onbewoonbaar verklaard. Later zouden ze worden vernieuwd of gerenoveerd. Het er achterliggende hof werd later in fases afgebroken en in 1980 kwam daar nieuwbouw voor in de plaats. (ED, coll. B&G)

te wensen overlaten.’ Tot die categorie behoorden St. Anna Boogerd en Geerweg ‘met de daarin voorkomende sloppen, stegen en binnenplaatsen’. Twee personen, een timmerman-architect en een klerk, gingen in juli 1903 aan de slag. Eerst samen, maar omdat het werk ‘slecht vorderde’ en ‘op te hoge kosten te staan kwam’, kreeg ieder een eigen kring van woningen toegewezen. Helaas kwam gaande het onderzoek aan het licht dat ‘één van hen de nodige bekwaamheid en vaardigheid voor zelfstandig onderzoek miste’, ongetwijfeld de klerk. Zijn collega deed het onbetrouwbare werk dunnetjes over en heeft zich ‘nauwgezet van zijne taak gekwetend.’

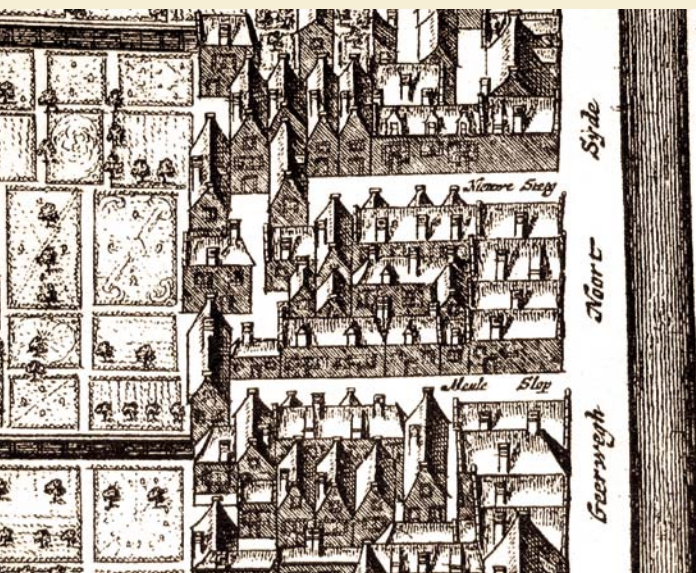
Allergebrekkigst

De onderzoeker bezocht 226 woningen met 1 tot 3 vertrekken. Waarbij wordt opgemerkt dat keukens, winkels en werkplaatsen groter dan 5 m² als vertrekken zijn meegeteld. Van deze 226 woningen zijn er 151 niet breder dan 3 meter. In maar liefst 30 tabellen rangschikt hij de woningen naar type en bouwmaterialen. Hij meet de omvang van de percelen, de woningen en de afzonderlijke vertrekken en noteert welke mogelijkheden voor licht- en luchtschepping (direct/niet direct) aanwezig zijn. Ook kijkt hij naar aan- of afwezigheid van drinkwatervoorziening, schoorsteen of rookleiding, gootsteen of andere afvoerinrichting van huishoudwater, en een privaat (inclusief afvoermogelijk). Hij brengt in kaart hoeveel bewoners en kostgangers de woning telt en hoeveel er samen slapen in één vertrek. En hij schrijft op wat de weekhuur bedraagt. Dit alles aan de hand van een forse voorgedrukte vragenlijst waarin ook kan worden aangestreept of de woning zindelijk/tamelijk/zindelijk/onzindelijk wordt bewoond. Onzindelijk bewoning gaat op voor 25 procent. Interessant is te lezen dat 33 van de 226 woningen onbewoond is. Zijn ze te schamel om nog als woning te dienen? In ieder geval zijn er 76 slecht onderhouden en 153 blijken er vochtig te zijn. De huurprijs beweegt zich tussen f 1,00 en f 1,50 per week, een enkele uitschieter daargelaten. Al met al geeft de grondige inventarisatie de gezondheidscommissie aanleiding ‘twee woningen, met toepassing van art. 11 der woningwet, aan het gemeentebestuur als ongeschikt ter bewoning te moeten aanwijzen. [...] Voorts heeft het onderzoek aan de Commissie aanleiding gegeven, voor verscheidene woningen in de St. Anna Boogerd gelegen, als noodzakelijke verbetering aan te wijzen het aanbrengen van een behoorlijke bestrating en riolering, omdat thans de afvoer van hemel- en menagewater voor die woningen allergebrekkigst is.’

In oktober 1903 is het onderzoek gestaakt ‘met de bedoeling, het in volgende jaren geleidelijk voort te zetten in andere delen van de gemeente, maar dat is niet meer gebeurd. Het probleem van de slechte woonomstandigheden zal duidelijk genoeg geweest zijn. In loop van de twintigste eeuw bouwen de gemeente en particuliere woningbouwverenigingen buiten de oude binnenstad nieuwe buurten en wijken met goede volkswoningbouw. De kleinste en slechtste woningen in de binnenstad worden al vóór de Tweede Wereldoorlog gesloopt en daarna maken projecten van stadssanering en stadvernieuwing definitief een einde aan de zeer slechte woonomstandigheden

Eric Burgers is freelance journalist

Op de Kaart Figuratief (1675-1678) zijn aan de Geerweg het Molenslop en de 'Nieuwe Steeg' ter zien met daaraan kleine huisjes tot aan de erachter liggende tuinen.

Drie huizen die moesten wijken voor een uitbreiding van het Jorisgesticht. Het kleinste deurtje in het middelste huis gaf mogelijk ooit toegang tot de Valckenburgse poort. (ED, coll. B&G)

Reconstructie van twee typen rug-aan-rugwoningen, links die aan de westzijde van de Anna Boogerd en rechts die in het Noorderhof. (W.F. Weve)

Geerweg 72 en 73 hebben een trapgevel en dateren van kort na de kruithuisontploffing van 1654. Ze zijn nu gemeentelijk monument. (W.F. Weve)

Het Molenslop gezien in de richting van de Geerweg. De huizen links werden rond 1973 gesloopt. De sterke verzakkingen op de begane grond maken duidelijk dat de fundering slecht was en dat de minder verzakte verdieping later werd toegevoegd. Halverwege is de overbouwde doorgang te herkennen die ooit naar het Engelenhofje leidde. (ED, coll. B&G)

Van boomgaard tot sloppenwijk

De Anna Boogerd en de Geerweg zijn in de jaren zeventig van de vorige eeuw gesaneerd. Daarbij werden de meeste oude huizen door nieuwbouw vervangen. Alleen langs de Geerweg bleven enkele oude huizen staan. De woonomstandigheden in de buurt waren ten tijde van het woningonderzoek in 1903, en zeker naar huidige maatstaven, verre van ideaal, maar de buurt had wel een interessante historie.

Sint Anna en Sint Joris
Vanaf de vijftiende eeuw, toen de Geerweg binnen de stadswal kwam te liggen, werden er huizen langs de noordzijde van Geerweg gebouwd. In die tijd werd ook het Sint Annaklooster gesticht dat zich vanaf de Annastraat, toen nog 'Sint-Annastraat', oostwaarts uitstrekte en opzij ook aan de Geerweg grensde. Na de reformatie kreeg het kloostercomplex andere bestemmingen. In de kapel

kwam een tapijtweverij en het gedeelte langs de Geerweg diende in de zeventiende eeuw als tuchthuis. In de negentiende eeuw kwam hier het Sint-Jorisgesticht. Deze psychiatrische inrichting werd toen aanzienlijk uitgebreid aan de zijde van het Koningsplein waar ook de hoofdentree kwam. Verder naar het oosten stonden aan de Geerweg gewone, maar vrij kleine huizen. Deze bleven buiten bereik van de stadsbrand in 1536, maar werden wel getroffen door de kruithuisontploffing in 1654, zodat alle huizen van na dat jaar dateren. Op oude plattegronden is te zien zich achter de huizen, tot ongeveer 45 meter vanaf de straat, tuinen en erven bevonden. Daarop stonden verspreid enige groepjes kleine huizen, vaak ge-

bouwd in kleine rijtjes of blokjes die door smalle steegjes of poortjes vanaf de Geerweg bereikbaar waren. De Kaart Figuratief uit 1675-1678 vermeldt daarvan enkele namen: Valckenburgse Poort, Meule Slop en Nieuwe Steeg. Die laatste naam wijst wellicht op een aanleg na de kruithuisontploffing. Verder naar het noorden strekten zich tot aan de stadswal grote tuinen uit, met nauwelijks enige bebouwing. Hier zal vroeger de boomgaard van het Sint Annaklooster hebben gelegen.

Rond 1900 stonden er aan de Geerweg nog verscheidene huizen uit de zeventiende eeuw, en zeer waarschijnlijk daterend van na de kruithuisramp. Dat blijkt uit oude afbeeldingen en nog steeds zijn er enkele zeventiende-eeuwse huisjes over. Ten westen van de Anna Boogerd moest rond 1930 een aantal huizen, met daartussen de Valckenburgse poort, wijken voor een uitbreiding van het Jorisgesticht. Daar waren enkele huizen bij die, als ze bewaard waren gebleven, nu zeker als monument beschermd zouden zijn. Maar of ze het zonder de uitbreiding van het Jorisgesticht lang zouden hebben uitgehouden is de vraag. Een aantal huizen aan de Geerweg verkeerde toen al in slechte toestand en werd als pakhuis of stallingsruimte gebruikt. Daartussen kwamen enkele poorten en sloppen op de Geerweg uit, zoals het Molenslop en de poort die op de zeventiende-eeuwse Kaart Figuratief als Nieuwe Steeg werd aangeduid. Er waren ook nog smallere poorten, zoals verder naar

het oosten de Boerenpoort die naar enkele in een L-vorm aan een achterterrein gebouwde huisjes leidde. Later kwam er op een achterterrein verderop een groter blokje met vierentwintig woningen dat de naam Noorderhof kreeg en via een poort vanaf de Geerweg bereikbaar was. De woningen aan deze sloppen en poorten waren als regel klein en werden met hun adres tot de Geerweg gerekend.

Sloppenwijk
Het gebied van de vroegere boomgaard werd in de loop van de negentiende eeuw bebouwd met rijtjes of blokjes kleine arbeiderswoningen. Al vóór 1870 werd een rijtje van vijftien huisjes gebouwd die bereikbaar waren via een pad dat uitkwam op het pad langs de stadswal. Dat pad zou pas in 1911 verbreed worden tot een echte straat toen het Koningsplein vanaf het Jorisgesticht verder naar het oosten werd doortrokken. Die vijftien huisjes kregen aan de overzijde van het erlangs lopende pad een klein overtuintje waar groente voor eigen gebruik zal zijn verbouwd. Deze rij huisjes stond daadwerkelijk op grond van de vroegere boomgaard van het Sint Annaklooster, zodat de aan het pad langs de huisjes toegekende straatnaam Anna Boogerd op zijn plaats was. Later in de negentiende eeuw werd het oorspronkelijk doodlopende Molenslop met een bajonetvormig verloop, en met afwisselende breedtes, doortrokken tot aan het Koningsplein. Dat verlengde deel kreeg ook de naam Anna Boogerd. Het oorspronkelijke Molenslop bleef officieus die naam houden, maar hoorde officieel tot de Geerweg. Aan de Anna Boogerd en aan de daarop uitkomende sloppen en poorten werden arbeidershuisjes gebouwd die allemaal een huisnummer aan de Anna Boogerd kregen, ook de huisjes aan het zogenaamde

- Engelenhofje. Omdat het gebied een zeer onoverzichtelijk systeem van steegjes, sloepjes en plaatsjes bezat kreeg de huisnummering niet zoals gebruikelijk een even en oneven zijde, maar werd er, rondgaand door het gebied, steeds doorgenummerd.

Aan de westzijde van de Anna Boogerd stonden rug-aan-rugwoningen. Die op de kop kregen ook in de zijgevel een venster. (ED, coll. B&G)

In die kamer bevond zich de stookplaats voor de verwarming maar ook om er eten te koken; een keuken was er niet. Achterin de kamer was er een bedstede onder de trap naar de slaatzolder. Een pomp en een privaat moesten buiten het huis gevonden worden, wellicht op een voorerf.

In de voorgevel was er beneden en op zolderniveau een raam, maar de achtergevel was blind omdat daar een ander huis tegenaan stond. Omdat de woningen geen achtererf hadden was er een voorerf dat via een pad erlangs werd bereikt. Later werden de meeste met de achtergevel aan elkaar grenzende huisjes per paar tot een tweekamerwoning samengevoegd. Een van de twee trappen werd daarbij weggebroken om er een kast te maken en de twee alkoven maakten samen plaats voor een tussenkamertje. Buiten werd één van de twee voorerven een achtererf waarop een kleine uitbouw met keuken en wc werd gebouwd. Het andere voorerf maakte plaats voor een verbreding van het toegangspad dat daarmee een (doodlopend) straatje werd. Dank zij deze ingrepen konden de woningen het nog tot in de twintigste eeuw uithouden.

Eenkamerwoningen, soms rug-aan-rug

Van de woningen in de Anna Boogerd dateren de meeste foto's van vlak voor de sloop. Daardoor is van vele het exterieur bekend. Bovendien werden enkele panden in 1974 opgemeten ten behoeve van een onbewoonbaarverklaring. Uit de opmetingstekeningen is te reconstrueren hoe de woningen er oorspronkelijk uit zagen, hoe klein ze waren en hoe ze waren ingedeeld. Er waren veel rijtjes éénkamerwoningen waaronder woningen met een grondvlak van ongeveer 4,60 x 5,20 m en op zolder een kleine slaapkamer en een bedstede. Sommige bezaten in 1974 uitbouwen met keuken en toilet, maar die kunnen pas na verloop van tijd zijn toegevoegd. Er waren ook rug-aan-rugwoningen bij. Die waren extra goedkoop te bouwen omdat er per twee woningen een muur minder gemetseld hoefde te worden en muren tussen twee woningen, als binnenmuur dunner konden zijn dan een buitenmuur. Tegen het Joristgesticht aan had de Anna Boogerd sloepjes met rug-aan-rugwoningen met een grondvlak van niet meer dan ongeveer 4,00 x 5,00 m. Ze waren gebouwd met maar één kamer met daarin achter de voordeur een tochtportaalje.

Noorderhof

Het Noorderhof was aanvankelijk alleen via een poort vanaf de Geerweg bereikbaar, later ook vanaf het Koningsplein. Hier stonden rug-aan-rugwoningen met een overtuintje aan de andere kant van het pad dat voor de huizen langs liep. Ze hadden een grondvlak van 4,00 x 6,00 m. Beneden was er in de woonkamer, achter de voordeur een portaalje waar ook de trap naar zolder op uitkwam. De woonkamer had een stookplaats tegen de achterwand. Die wand scheidde de kamer van een keukentje van 1,50 x 2,80 m, waarop een privaat uitkwam. Alleen in de woonkamer was er een normaal venster. De keuken en de zolder hadden oorspronkelijk alleen dakraampjes. Qua vloeroppervlak waren deze rug-aan-rugwoningen iets groter dan die aan de Anna Boogerd, maar ze waren wel lager. Later werden de meeste huizen vergroot door de voorgevel hoger op te trekken en het schuine dak aan de voorzijde te vervangen door een plat dak zodat dat daar een slaapkamer kon worden gemaakt.

Monumenten

Ondanks de aanpassingen en uitbreidingen bleven de negentiende-eeuwse arbeidershuisjes klein. Ze waren ooit zo goedkoop mogelijk gebouwd en door verwaarlozing en intensieve bewoning raakten ze in steeds slechtere bouwkundige staat. Een aantal werd officieel onbewoonbaar verklaard, wat door middel van een bordje aan de gevel voor iedereen kenbaar werd gemaakt. Het is niet zo verwonderlijk dat de negentiende-eeuwse arbeiderswoningen in deze wijk uiteindelijk werden gesloopt. Maar aan de Geerweg bleven nog enkele oude huisjes staan. Ze danken hun voortbestaan aan veranderende inzichten aangaande het historische stadsgezicht dat in 1978 door het Rijk beschermd werd. Ze werden toen als beeldbepalend bestempeld en enkele zoals Geerweg 72 en 73, twee 'tweelinghuisjes' met een trapgevel uit de zeventiende eeuw, zijn inmiddels gemeentelijk monument. Door afwisseling van nieuwbouw en oude huisjes, is de Geerweg nog steeds als een historische gracht herkenbaar

Wim Weve is adviseur bouwhistorie bij de gemeente Delft

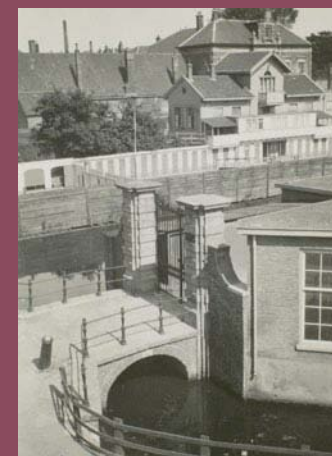
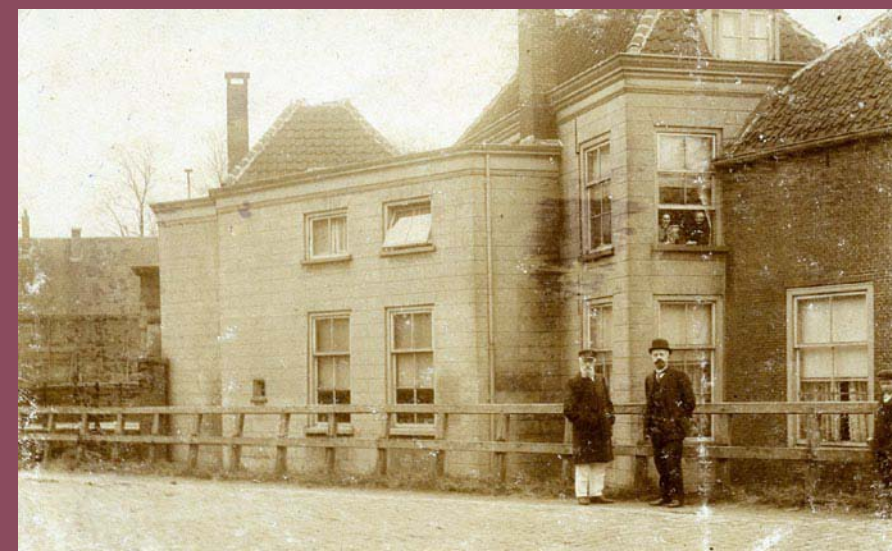
Aanwinst

WIM WEVE

Militaire dienstwoningen

De collectie Beeld en Geluid van het Archief Delft werd verrijkt met een partij oude foto's waarbij er één was die niet onmiddellijk kon worden geïdentificeerd. De maker was bekend: fotograaf Christiaan Koekebacker (Delft 1878- Dachau 1945). Hij huwde in 1901 met Wilhelmina Niestad en woonde van 1910 tot 1916 op het adres Houutuinen 5. De foto zou een Delfts stadsgezicht moeten tonen, maar waar dat zou moeten zijn was niet onmiddellijk duidelijk. Dat de identificatie lastig was is niet zo verwonderlijk, want de bebouwing op de voorgrond blijkt al bijna honderd jaar geleden te zijn afgebroken en die op de achtergrond ongeveer tachtig jaar geleden. De locatie, met een schuin achter huizen langs lopend hek, werd duidelijk toen links van de gepleisterde gevels een geblokte pijler van een inrijhek werd herkend. Dat was eind achttiende eeuw vervaardigd als het noordelijke toegangshek van de Constructiewerkplaatsen aan de Houutuinen. De foto toont het noordelijkste puntje van dat complex, gezien vanuit het westen, met links op de achtergrond bebouwing aan de Westvest. De gepleisterde gevels zijn van de achterzijde van twee dienstwoningen. Het lage huis is de machinistenwoning en het hoge de conducteurswoning. De machinist was verantwoordelijk voor de stoommachine die allerlei werktuigen aandreef. De conducteur was de directeur van het militaire complex waarin allerlei wapentuig en andere zaken voor het leger werden vervaardigd of gerepareerd. Het houten hek scheidt de weg van het grachtje rond het complex waar de woningen met de achterzijde aan grensden en waarover voor het toegangshek een brug lag.

In de zeventiende eeuw werd hier, net buiten de stad, het door een grachtje omgeven terrein van de houutuinen aangelegd, dat waren percelen waar houthandelaren hout opsloegen en verwerkten. Het gewest Holland en Westfriesland, dat in Delft over het Armamentarium beschikte, huurde er enkele percelen voor datzelfde doel. Op den duur werden alle percelen voor militaire productie gebruikt en verrees er een omvangrijk bedrijfscomplex. De dienstwoningen moeten, gezien enkele opmetingstekeningen in het Nationaal Archief, tussen 1754 en 1817 zijn gebouwd en in of kort voor 1919 zijn afgebroken toen ze moesten wijken voor een bedrijfsloods. Een tekeningenblad uit 1899 laat behalve plattegronden onder meer ook een gevelaanzicht van de conducteurswoning

Boven: Dienstwoningen Constructiewerkplaatsen. (ED, coll. B&G)

Links: De noordelijke toegang tot de Constructiewerkplaatsen, met hek en brug, rond 1935. Rechts ervan een hoekje van de loods die ter plaatse van de dienstwoningen werd gebouwd. (ED, coll. B&G)

zien. Deze tekening en de foto die de fotograaf vanaf een punt voor zijn huis maakte zijn vooralsnog de enige aanzichten van de dienstwoning die bekend zijn.

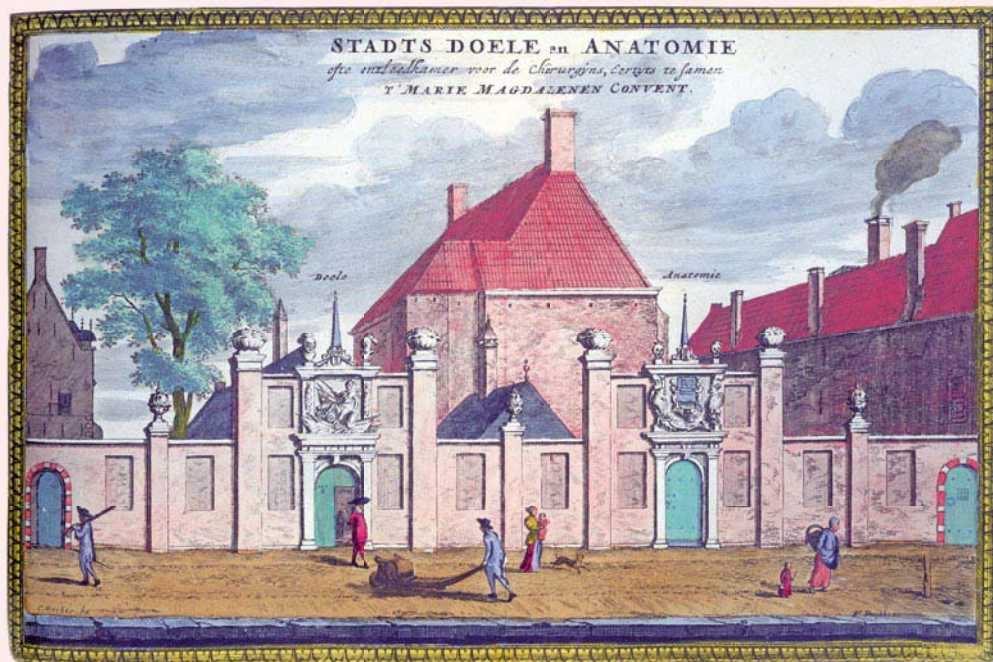
Het is opmerkelijk dat ondanks dat alle bebouwing op de foto lang geleden is verdwenen er toch nog iets van over is. Dat is het toegangshek. Het moest in

1960 verdwijnen voor de aanleg van het Stationsplein. Het werd toen gedemonteerd en opgeslagen binnen een ander historisch militair complex in Delft, het artilleriemagazijn aan de Paardenmarkt. Daar werd het na restauratie in 1989 weer opgebouwd. De oorspronkelijke tegenhanger van het hek, het toegangshek aan de zuidkant van de Constructiewerkplaatsen, moest in 2008 wijken voor de bouw van de spoortunnel. Dit werd in 2012 gerestaureerd en herplaatst, ook als toegang tot het voormalige Artilleriemagazijn aan de Paardenmarkt, maar dan aan de kant van de Kantoorsgracht. Sindsdien zijn beide monumentale hekken na bijna een halve eeuw weer verenigd.

Wim Weve is bouwhistoricus

Na de kruitramp in 1654 kwam er een nieuw pesthuis buiten de stad. Van het oude pesthuis werd de vleugel langs de straat gesloopt om plaats te maken voor een muur met fraaie poortjes. Andere vleugels werden in gebruik genomen als Stads Doelen, en de voormalige kapel als Anatomie. Gravure C. Decker (1675-1678). (ED, coll. B&G)

Het pesthuis in het voormalige Maria Magdalenaconvent aan de Verwersdijk. Op de brede vleugel langs de straat sluit de kapel aan. De tuin rechts-achter diende als kerkhof. Detail stadsplattegrond Joan Blaeu, 1649. (part. coll.)

Gedurende de Middeleeuwen vonden er regelmatig pestepidemieën plaats die grote aantallen bewoners het leven kostten. Zo ook gedurende de zestiende en zeventiende eeuw in Delft. Berucht was het jaar 1557/1558 toen op een totaal van naar schatting 25.000 inwoners er 5000 tot 6000 Delftenaren aan de pest overleden. Pieter van Foreest, die in 1558 als stadsgeneesheer in Delft werd aangesteld, vermeldt dat hij bij binnenkomst in de stad zeven maal een lijkstoet

tegenkwam en dat het kerkhof bij de Oude Kerk zo vol met lijken lag, dat de grond er was opgehoogd tot aan de bovenrand van de muur die het kerkhof omsloot. Maar ook in de eerste helft van de zeventiende eeuw volgden nog epidemieën van aanzienlijke omvang.

De pest

De pest is een ziekte die na infectie bij gebrek aan antibiotica vrijwel altijd een dodelijke afloop had. Na een week met koorts raakten de lymfeklieren geïnfecteerd, ontstonden er builen, inwendige bloedingen en konden de longen worden aangetast, wat het ophoesten van bloed tot gevolg had. De patiënt overleed in de regel binnen 48 uur. De ziekte verspreidde zich via vlooiën op ratten (builenpest) of via aanhoesten (longpest).

In de Middeleeuwen waren de oorzaken en wat men er tegen kon doen nog niet bekend. Bedorven lucht, besmet water, vergiftiging of de straf van God werden als mogelijke oorzaken gezien, hoewel men wel het besef had dat hygiëne ertoe kon bijdragen dat besmetting kon worden voorkomen. De pest sloeg namelijk vooral toe in de vervuilde en overbevolkte wijken.

In Delft werden maatregelen genomen om de pest te beteugelen. Pestlijders moesten in huis blijven of werden in quarantaine gezet in het Maria Magdalena Convent aan de Verwersdijk, dat als pesthuis dienst ging doen. De openbare wegen werden van huisvuil ontdaan en het water werd met behulp van de Duyvelsgatmolen door de stadsgrachten gestuwd om bederf te voorkomen. Tegen de pest bleek weinig kruid gewassen, ondanks alle inspanningen van de overheid moesten er vele pestlijders ten grave worden gedragen.

Grafveld

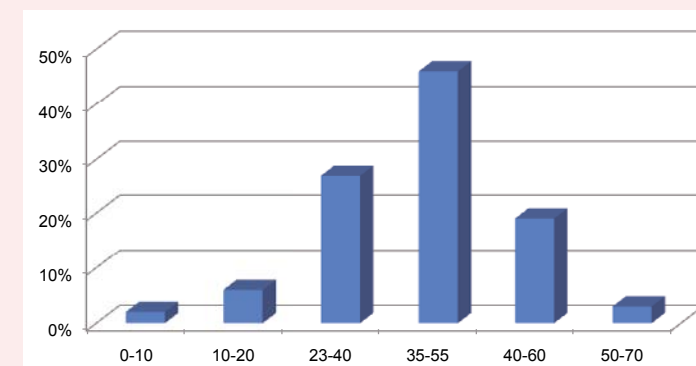
Klaarblijkelijk konden de reguliere begraafplaatsen in Delft tijdens epidemieën niet altijd de stroom van doden verwerken. Toen in februari 1992 de grond ten behoeve van de rij huizen langs de zuidzijde van de Schutterstraat bouwrijp werd gemaakt, kwamen daar tenminste zeven kuilen met menselijk skeletmateriaal aan het licht. De kuilen lagen dicht onder het maaiveld, waren rechthoekig van vorm en globaal noord - zuid gericht. Het grafveld strekte zich in noordelijke richting uit tot aan een fundering van een tenminste 26 meter lange muur die evenwijdig aan de rooilijn van de Schutterstraat liep. Naar het zuiden lagen de graven tot onder de oostelijke bebouwing langs de Pluymptot. De noordelijke fundering is waarschijnlijk de zuidelijke tuinmuur

geweest van het Maria Magdalena Convent. Dit convent was vóór 1450 als klooster aan de oostzijde van de Verwersdijk gebouwd en deed sedert de

pestepidemie van 1557- / -1558 dienst als pesthuis. Deze functie vervulde het tot aan de kruithuisontploffing in 1654. Nadien werd het pesthuis verplaatst naar een locatie buiten de stad en werd het verbouwde Maria Magdalena Convent gebruikt als *Theatrum Anatomicum*, waar anatomische lessen werden gegeven.

Massagraven

In de kuilen lagen meerdere skeletten die globaal met hun as oost - west waren gericht. Niet alle skeletten lagen met hun hoofd in het westen, zoals dat gebruikelijk is in het Christelijke geloof gedurende de Middeleeuwen. De lichamen lagen in alternerende richting naast en boven elkaar. Soms waren er drie lijken boven elkaar begraven. De kuilen waren breed genoeg om tot wel tien lichamen naast elkaar te kunnen bergen waardoor sommige van de massagraven tot wel dertig doden konden bevatten. Dit wijst op massagraven die in één keer met lijken werden gevuld. In totaal zijn er ongeveer honderd individuen in situ geborgen. Slechts enkelen daarvan waren gekist. De meesten daarente-

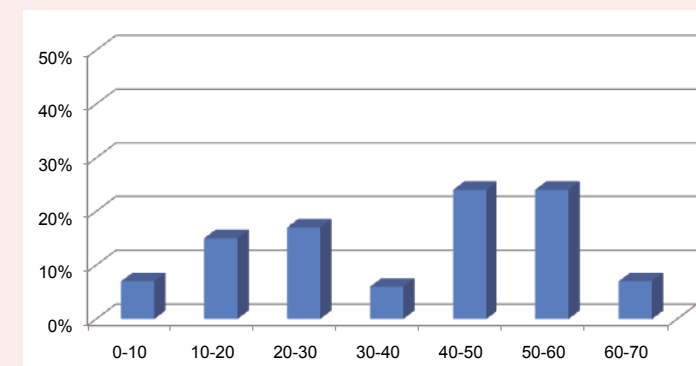
Grafische weergave van de leeftijdsopbouw van de slachtoffers van de pestepidemie, begraven bij het pesthuis in het voormalige Maria Magdalenaconvent. De leeftijdsbepaling is verricht aan de hand van de vergroeiing van de pijpbeenderen en het botweefsel van de kop van het dijbeen. (ED, Archeol.)

gen werden slechts gehuld in een linnen doek begraven. Daarnaast werd er ook een knekelkuil aangetroffen, waarin de resten van tenminste honderd andere individuen werden gevonden. Deze zullen afkomstig zijn geweest uit graven die in een latere tijd waren geruimd.

Pestkerkhof

De begraafplaats is geen gewone begraafplaats geweest. Dit wordt onder meer duidelijk uit de analyses van de doden die er begraven liggen en de afwijkende wijze van begraven, te weten in massagraven. Opvallend is dat alle bevolkingsgroepen in het grafveld vertegenwoordigd zijn: mannen en vrouwen, in leeftijd variërend van kinderen, jongvolwassenen, volwassenen, ouderen en bejaarden. Met name de bevolkingsgroep in de leeftijd 35-55 jaar is ruim vertegenwoordigd. Normaal is dit een leeftijdsgroep die met veel minder doden onder de kerkhof populatie aanwezig is. Immers, op een gewoon kerkhof belandden bejaarden, zieken, vrouwen die als gevolg van slechte medische voorzieningen in het kraambed stierven, mannen van rond de twintig die veel risico's namen en in gevechtssituaties belandden, alsmede jonge kinderen die kinderziektes niet overleefden. De mensen in de leeftijdscategorie van tussen de 30 en 40 jaar behoorden tot een sterke groep die de perioden met >

Leeftijdsopbouw van de populatie op het kerkhof van het Oude en Nieuwe Gasthuis (1265- ca. 1433). (ED, Archeol.)

Als zorg faalt

Tijdens de Middeleeuwen nam de zorg voor de medemens toe.

Was zorg aanvankelijk een Christelijke plicht in het kader van barmhartigheid, vanaf de veertiende eeuw werd zorg steeds meer tot het takenpakket van de stedelijke overheid gerekend. Gasthuizen, oude mannen- en vrouwenhuizen, weeshuizen, leprozenhuizen en pesthuizen moesten voor de opvang van zieken, zwakken en misdeelden zorgen. Maar wat restte er als deze zorg faalde?

Eén op de vijf Delftenaren stierf ooit aan de pest

Het nieuwe pesthuis uit 1657 aan de Oostsingel. Gravure C. Decker (1675-1678) (ED, coll. B&G)

ontstonden. De graven dateren daarmee in ieder geval uit de zeventiende eeuw, met 1624 als eerste mogelijkheid.

Een kleipijp gevonden in een van de graven droeg als hielmerk de gekroonde initialen HL, die verwijzen naar de Delftse pijpmaker Huybrecht Leendertsz. Lievehaar, die tussen 1635 en 1650 zijn producten maakte. Omdat het naastgelegen pesthuis na 1654 is opgedoekt, lijkt een datering voor die datum voor de hand te liggen en lijkt het grafveld in 1635 of 1536 te zijn gebruikt.

Echter, in de knekelkuil is een schedel aangetroffen waarvan de bovenkant was afgezaagd.

Dit wijst erop dat op de schedel van deze persoon obductie is verricht. Deze handeling is zeer waarschijnlijk gepleegd in de tijd dat het pesthuis al was verplaatst en het gebouw in gebruik was als Theatrum Anatomicum. Klaarblijkelijk was de plek waar de noodbegravenen uit de pestperiode lag nog bekend en werden er ook na 1654 nog stoffelijke resten vanuit de snijzaal in het grafveld begraven. Dit betekent dat het grafveld op zijn vroegst dateert uit de pestjaren 1624/1625, in ieder geval nog werd gebruikt na 1635 en mogelijk ook incidenteel werd benut als dumpplaats voor afval uit de snijzaal na 1654

Epko J. Bult is archeoloog bij Erfgoed Delft

Schedel van een man met een rond uitgesleten gat in zijn voortanden dat is ontstaan door het pijproken. (ED, Archeol.)

Schedel waar het schedeldak van is afgezaagd om de hersenen eruit te halen (obductie). (ED, Archeol.)

➤ verhoogde risico's hadden overleefd. In een grafiek uitgedrukt, resulteert dit bij een pre-industriële samenleving in een U-vormige verdeling van de overledenen naar leeftijd. De populatie van het onderzochte grafveld aan de Schutterstraat vertoont echter een heel ander beeld. Hier is sprake van een normale verdeling met een piek in sterfte voor de leeftijdsklasse van 35 tot 55 jaar oud. Een dergelijke normale verdeling is representatief voor de leeftijdsopbouw van de levende Delftse bevolking die door een acute ramp werd getroffen. Deze ramp heeft ongetwijfeld te maken met één van de pestepidemieën die Delft heeft geteisterd.

Datering kerkhof

Delft werd door de pestepidemie getroffen in de jaren 1537, 1557/58, 1567, 1573/74, 1595, 1601, 1624/1625, 1627, 1635/36, 1655, 1662 en 1664. De vraag is uit welk pestjaar het grafveld aan de Schutterstraat dateert. Daarvoor zijn verschillende aanwijzingen gevonden.

Een aanwijzing geven verschillende schedels die zijn aangetroffen. Deze laten opvallend ronde gaten in het gebit zien, die zijn veroorzaakt door slijtage van de tanden tijdens het pijproken. Pijproken kwam pas na 1600 in de mode. Er werden pijpen van pijpenstaal gebruikt die een ronde steel hadden. Indien de steel bij langdurig gebruik tussen de tanden werd geklemd, sleten deze rond de pijpenstaal af waardoor er ronde gaten

Een opmerkelijke reddingsactie

Weet u wat u moet doen als u een kind uit het water haalt dat

geen enkel teken van leven geeft? Ongetwijfeld belt u 112, maakt u de

luchtweg vrij en begint u met mond-op- mondbeademing en

hartmassage. In de achttiende eeuw werd een schijnde drenkeling

heel anders behandeld. Een notariële akte

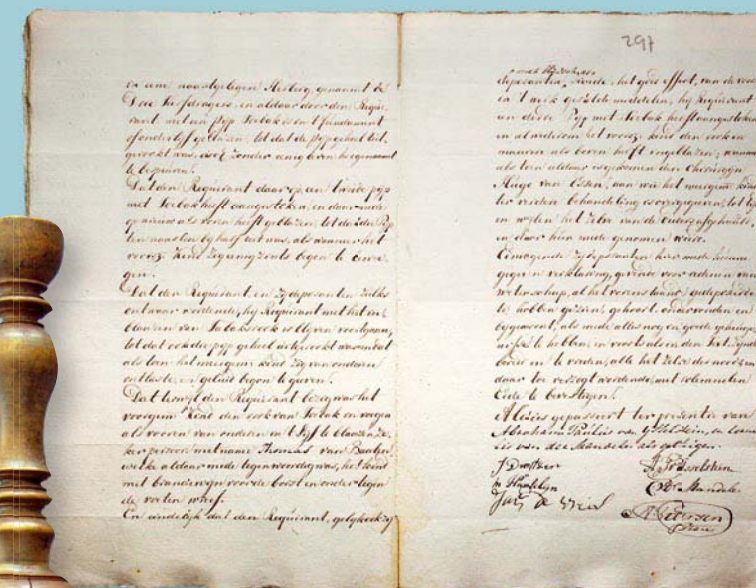
uit 1793 geeft ons een beeld van wat Delftse

burgers van toen konden en moesten doen.

Op 12 december 1793 speelden de twaalfjarige Hendrik van Woensel en de zesjarige Pieter Piron met hun mallejan, een speelgoedwagen, op de Oude Langendijk in Delft. Al spelende vielen zij in de gracht en werden door omstanders uit het water gehaald. Het oudste kind mankeerde niets, maar het jongste kind vertoonde geen enkel teken van leven. Deze Pieter werd naar de nabijgelegen herberg de 'Drie Turfdragers' aan de Burgwal gebracht, alwaar ene Johannis Mathol uit alle macht probeerde het kind weer tot leven te brengen.

Het kind werd 'met een pijp toebak [...] in 't fundament of onderlijf geblazen, tot dat de pijp geheel uitgerookt was, doch zonder eenig leven hoegenaamt te bespeuren.' Pas het inblazen van de rook van een tweede pijp tabak, bijna tot op de helft opgebrand, gaf resultaat: het kind begon enigszins te bewegen.

Johannis, hoopvol door deze levenstekenen, ging door met het inblazen van tabaksrook uit de tweede pijp, 'tot dat ook die pijp geheel uitgerookt was; en dat als toen het meergem. kind zig van onderen ontlaste, en geluid begon te geeven'. De doortastend optredende redder werd geassisteerd door Thomas van Baalen die het kind met brandewijn inwreef. Deze combinatie van alcohol en tabak had succes en Johannis, niet bang voor overdosering, stak een derde pijp aan en blies door totdat de geroepen chirurgijn Hugo van Essen aangekomen was en de behandeling overnam. De ouders, ongetwijfeld geschrokken, konden hun kind mee naar huis nemen. In de akte staat niet vermeld hoe de toestand van Pieter was bij het vertrek uit de herberg.

Boven: Laatste deel / detail van de notariële akte met het verslag van de pogingen om de kleine Pieter te redden. (Archief Delft)

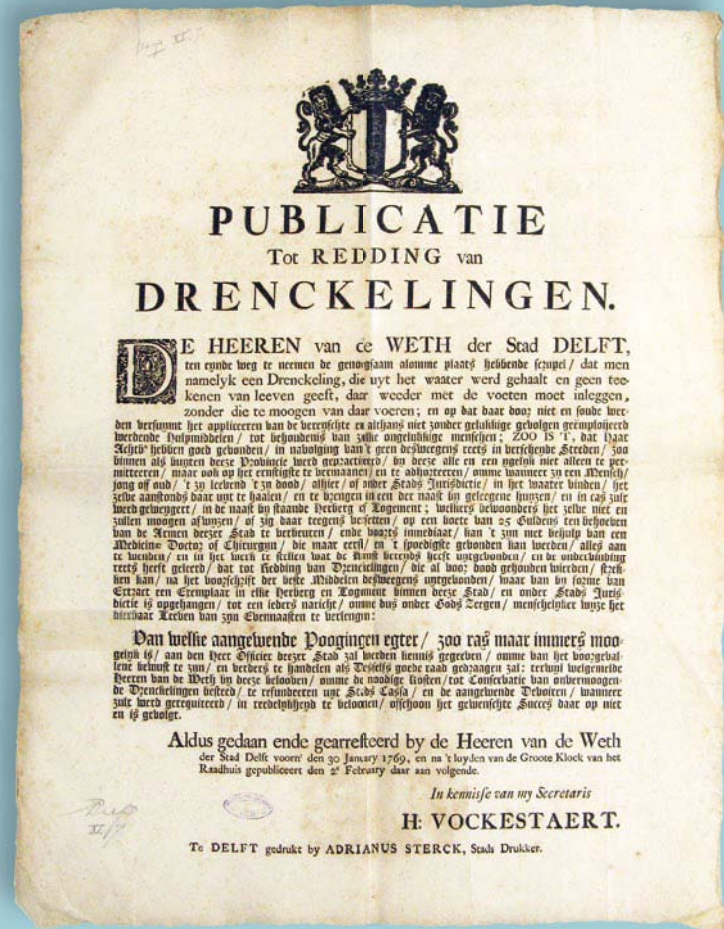
Links: Tabaksrookklijsteerpijp. Het apparaat waarmee men Pieter Piron behandelde kan er ongeveer zo hebben uitgezien. (Coll. Stichting Pijpenkabinet, Amsterdam, coll.nr. Pk 20.623).

Volhouden was de leus!

Tabaksrook in de darm blazen doen we tegenwoordig niet meer, er zijn gelukkig betere reanimatietechnieken. Maar de redders uit 1793 handelden wel volgens de toenmalige wettelijke bepalingen, de ordonnantie van het Delftse stadsbestuur

uit 1769 waarin staat wat te doen bij het redden van drenkelingen. Volgens die ordonnantie moest de drenkeling, dood of levend, naar een nabij gelegen huis of herberg gebracht worden om daar alles in het werk te stellen 'wat de kunst >

Verordening van het stadsbestuur met informatie over de redding en behandeling van drenkelingen. (Archief Delft)

worden voorzien. De mond, neusgaten en keel moeten daarna schoon gemaakt worden en het lichaam moet ingewreven worden met brandewijn of ammoniakzout. Ondertussen kan men tabaksrook in de endeldarm blazen, hetzij door een gewone pijp, hetzij door een daartoe vervaardigde tabaksklisterpijp. Indien de drenkeling weer wat opgewarmd is kan men een aderlating toepassen.

Wanneer alle moeite vruchteloos lijkt te zijn is het advies toch maar door te gaan want er zijn bewijzen dat in sommige gevallen de levenstekenen pas na drie uur behandelen weer terug komen.

Opvallend is dat wel aanbevolen wordt de mond-, neus- en keelholte schoon te maken, maar dat de meest essentiële reddingstechniek, mond-op-mond beademing, niet genoemd wordt.

Als niets meer helpt is er nog altijd het laatste advies: ‘Wanneer alle moeite tot hiertoe vruchteloos zijn mogt, plaatse men den Drenkeling in een gewarmd Bed; koestere denzelven met de natuurlijke warmte van een naakt bijleggende Persoon, of eenige warme waterkannen in wollen lappen gewonden, of iets dergelijks’.

De bloedsomloop, volgens de toenmalige nieuwste medische inzichten, was onmisbaar voor het leven en de ademhaling werd als motor gezien van die bloedsomloop. Het inblazen van tabaksrook in de ingewanden bij drenkelingen, hier gebruikt bij Pieter Piron, zou een prikkeling veroorzaken die leidt tot samentrekking van buik-, maagspieren en middenrif wat vervolgens de ademhaling op gang zou kunnen brengen.

In Europa werd de behandeling met tabaksrook aan het einde van de achttiende eeuw verboden of raakte in onbruik. Dat is niet verwonderlijk, gelet op de matige successen en de mogelijke complicaties van de behandeling. Er kon een vonk naar binnen geblazen worden, een teveel aan rook in de darmen geblazen kon de ademhalingsspier naar boven duwen en daardoor de ademhaling bemoeilijken. Darmperforatie, in die tijd een dodelijke complicatie, was ook mogelijk. Ondanks al deze bezwaren bleef in Nederland de methode in gebruik tot zeker halverwege de negentiende eeuw. De Nederlandse toxicoloog A. van Hasselt behandelde het onderwerp nog in het tijdschrift ‘het Nederlandsch Lancet’ (1845/46) en concludeerde dat de tabaksrookklister als hulpmiddel gebruikt kon worden, mits op de dosering werd gelet en bij voorkeur lichte tabaksoorten werd gebruikt’.

Stimulans voor mensenredders

We weten niet wat voor een pijp Johannes Mathol heeft gebruikt bij de redding van Pieter. Een kleipijp met lange steel is te breekbaar voor dit reddingswerk. In het laatste kwart van de achttiende eeuw zijn verschillende modellen pijpen gefabriceerd, speciaal bedoeld om als klisterpijp te gebruiken. In verschillende tabaksmusea liggen voorbeelden van eenvoudige houten pijpen met opzetstuk op de brandende

kop van de pijp, tot exemplaren voorzien van blaasbalg om de rook zonder al te veel moeite in de patiënt te kunnen blazen. Verder lezen we in de publicatie dat de Maatschappij iedereen die met goede bewijzen kan aantonen, een kind of volwassene, zonder enig teken van leven uit het water opgehaald, en door een goede behandeling weer bijgebracht heeft, een premie zal uitreiken bestaande uit zes gouden dukaten, of een gouden medaille op naam ofwel een zilveren medaille met een kistje met reddingsmiddelen. Vereist is wel dat de redder een schriftelijke verklaring inlevert van twee personen van onbesproken naam en faam die bij reddingsactie aanwezig geweest zijn. De kans op een mooie premie lijkt de reden te zijn geweest waarom Johannes Mathol de ooggetuigen heeft verzocht de verklaring af te leggen voor de notaris. Het bewijs dat de redders daadwerkelijk de beloning uitgereikt hebben gekregen is helaas niet gevonden.

Eind goed?

We keren nog even terug naar Pieter Piron, het slachtoffer. Zijn doop op 28 juni 1787 staat vermeld in één van de doopboeken van de Nieuwe Kerk. Zijn vader heet ook Pieter en zijn moeder is Catharina Kniproos. In de notarisakte staat weliswaar vermeld dat Pieter ‘van de ouders afgehaald, en door hun mede genomen werd’, maar een inschrijving in een van de begraafboeken doet vermoeden dat Pieter toch snel overleden is. Op 13 november namelijk, één dag na de reddingsactie, wordt in de Nieuwe Kerk een baarkind van Pieter Pieron begraven. Een baarkind is een kind dat op een baar gedragen wordt, in de leeftijd van ongeveer 1 tot 12 jaar. In de archieven is verder geen spoor te vinden van het slachtoffer.

We kunnen dus ten slotte voorzichtig concluderen dat het kind Pieter Piron schijndood uit het water is gehaald, behandeld is volgens de toen nieuwste inzichten, naar huis kon, maar toch snel daarna is overleden. De vraag is of water in de longen hem noodlottig geworden is of toch het reddingsmiddel

Charles van Geenen is vrijwilliger bij Erfgoed Delft

Het inblazen van tabaksrook, met behulp van een gewone tabakspijp en een blaaspijp, om een drenkeling weer bij kennis te krijgen. Tekening naar een oud prentje. (W. Weve)

Delft is een uitgave van Erfgoed Delft e.o. en de gemeentelijke adviseurs Monumenten in samenwerking met de Historische Vereniging Delfia Batavorum en de Vereniging Vrienden van het Prinsenhof.

Hoofdredactie

Bas van der Wulp en Wim Weve

Redactie

Annika Hendriksen en Trudy van der Wees

Bureauredacteur

Marion van Drunen

Redactieadres

Oude Delft 169, 2611 HB Delft

delfredactie@delft.nl

Vormgeving

ZMO, Jacques Overtoom (BNO)

Mitzi Tabernal, Haarlem

Druk

Quantesartoo's, Rijswijk

Losse nummers € 4,75

Jaarabonnement € 16,50

Abonnementen

Informatie via e-mail delfabonnees@delft.nl

of telefoon (015) 260 23 58

Adreswijzigingen

kunt u sturen naar: Erfgoed Delft e.o.,

Postbus 78, 2600 ME Delft

Of per e-mail: delfabonnees@delft.nl

Disclaimer

De redactie van Delf heeft zijn uiterste best gedaan om alle rechthebbenden van gepubliceerde afbeeldingen te achterhalen. Mocht u desondanks in dit blad beelden tegenkomen waarvan u de rechthebbende bent en heeft u de redactie geen toestemming voor het tonen gegeven, neemt u dan contact met ons op.

ISSN 1569-4488

© Erfgoed Delft e.o.

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Afbeelding voorkant

Stadhuisbrand 1618, achttiende-eeuwse

tekening. (ED, B&G)

Foto achterkant

Brand in het pand Voorstraat 1, 1966.

(foto: Tiemen van der Reijken, coll ED, B&G)

Adviseurs Monumenten

Het volgende nummer van Delf
kunt u begin december verwachten.

Het thema is **Dieren**

ISSN 15694488

32012

9 771569 448008

D. L. van der Vliet
1925